Nasjonalt miljøprogram 2028 - 2032

Rapport nr. 50/2026
02.11.2026

Landbruksdirektoratet
Eanandoallodirektoráhtta

Landbruksdirektoratet
Eanandoallodirektoráhtta

Rapport:	Nasjonalt miljøprogram 2028 - 2032
Dato:	02.11.2026
Kontaktperson:	Martina Skjellerudsveen
Rapport-nr.:	50/2026
Forsidebilde:	Landbruksdirektoratet

Forord

Jordbrukssektoren har et selvstendig ansvar for å ivareta miljøhensyn og har over lang tid hatt ulike virkemidler som skal redusere miljøbelastninger og fremme miljøgoder. Naturpanelet la i 2024 frem rapporter som vurderer ulike tiltak for å møte utfordringene knyttet til naturmangfold og klima. Flere av tiltakene de peker på er relevante for jordbrukssektoren.

Nasjonalt miljøprogram utarbeides av Landbruksdirektoratet på oppdrag av Landbruks- og matdepartementet. Programmet gir en samlet fremstilling av hvordan myndighetene legger til rette for jordbrukets oppnåelse av mål for miljø og klima. Dette inkluderer tilrettelegging på nasjonalt, regionalt og kommunalt nivå. Nasjonalt miljøprogram ble etablert i 2004 for å bidra til bedre samordning og målretting av miljøarbeid i jordbruket. Fra og med 2028 oppdateres og videreutvikles programmet (rulleres) hvert femte år. Programmet har tidligere vært rullert i 2009, 2013, 2018, og forrige gang i 2022. I rulleringsarbeidet er det innhentet innspill fra Miljødirektoratet og Riksantikvaren.

Virkemidlene som omtales i Nasjonalt Miljøprogram har til formål å bidra til at det blir tatt miljø- og klimahensyn i jordbruket. Virkemidler over Klima- og miljødepartementets budsjett bidrar også til å oppnå de samme målene. Innenfor rammene av politikk og virkemidler har næringsutøveren et selvstendig ansvar for å innrette drifta på en miljøvennlig måte.

Jordbrukets miljøinnsats skal bidra til å oppfylle internasjonale klima- og miljøavtaler og mål, nasjonale miljømål og mål for landbrukspolitikken. Programperioden 2028- 2032 tar utgangspunkt i bl.al de seneste jordbruksoppgjørene, Stortingsmelding Meld. St. 25 (2024-2025) Klimamelding 2035 – på vei mot et lavutslippssamfunn, Meld St. 26 (2022-2023 Klima i endring – sammen for et klimarobust samfunn og Meld. St. 35 (2023 – 2024) Bærekraftig bruk og bevaring av natur. Norsk handlingsplan for naturmangfold (naturmeldingen) og klimaavtalen med jordbruket.

I 2025 ble ordningen Regionale miljøtilskudd evaluert av NIBIO og resultatet av evalueringen er beskrevet i kapittel 4. Forrige gang ordningen ble evaluert var i 2015.

Klima- og miljøvirkemidlene er til vurdering i de årlige jordbruksforhandlingene.

Et viktig innsatsområde framover vil være tiltak for å redusere klimagassutslipp fra jordbruket, tap av natur og i tillegg til å sikre at jordbruket kan tilpasse seg klimaendringer samtidig som matsikkerheten ivaretas.

Oslo, 2. november 2026

Innhold

Forord **3**

Innhold **4**

1 Bakgrunn og ramme for miljøvirkemidlene i jordbruket **6**

2 Nasjonale miljømål og internasjonale forpliktelser **7**

2.1 Internasjonale forpliktelser 7

2.1.1 FNs bærekraftsmål 7

2.1.2 Utslipp til luft 8

2.1.3 Naturmangfold 9

2.1.4 Vann 9

2.1.5 Jord 10

2.1.6 Plantevern 10

2.1.7 Kulturminner og kulturmiljø 10

2.1.8 Økologisk jordbruk 10

2.2 Norges klima- og miljømål 11

2.2.1 Naturmangfold 11

2.2.2 Kulturminner og kulturmiljø 12

2.2.3 Friluftsliv 13

2.2.4 Forurensing 13

2.2.3 Klima 14

2.3 Miljømål i landbrukspolitikken 14

3 Mål i Nasjonalt miljøprogram 2028–2032 ..... **17**

3.1 Kulturlandskap 18

3.2 Biologisk mangfold 19

3.3 Kulturminner og kulturmiljøer 19

3.4 Friluftsliv og tilgjengelighet 20

3.5 Jord og jordhelse 20

3.6 Avrenning til vann 21

3.7 Plantevern 21

3.8 Utslipp til luft 22

3.9 Økologisk jordbruk 22

4 Virkemidler **24**

4.1 Juridiske virkemidler 24

4.2 Økonomiske virkemidler 26

4.2.1 Nasjonale tilskuddsordninger 27

4.2.2 Regionale tilskuddsordninger 29

4.2.2.1 Regionale miljøprogram (RMP) 29

4.2.2.2 Miljøtema i Regionale miljøtilskudd (RMT) 29

4.2.2.3 Rullering 30

4.2.2.4 Øvrige regionale ordninger 30

4.2.3 Kommunale ordninger 30

4.3 Økonomiske miljøvirkemidler forvaltet av Klima- og miljødepartementet (KLD) som er relevante for jordbruket 32
Vedlegg 1 Internasjonale avtaler, direktiver og konvensjoner 34

1 Bakgrunn og ramme for miljøvirkemidlene i jordbruket

Samfunnsoppdraget til jordbruket er å sikre Norges befolkning nok og trygg mat produsert på norske naturressurser, og slik bidra til arbeid, god ernæring og helse. Matsikkerheten sikres gjennom nasjonal produksjon, handel og ivaretakelse av produksjonsgrunnlaget. Andre sentrale bidrag fra jordbruket er bosetting og verdiskaping over hele landet, og miljøgoder knyttet til kulturlandskap, naturmangfold og kulturarv. Samtidig er jordbruket en kilde til forurensning og kan gi negative påvirkninger på økosystemer, kulturminner, kulturmiljø, naturmangfold, luft, jord og vann. Jordbrukspolitikken skal favne slike komplekse sammenhenger.

Landbruk over hele landet med et mangfoldig landbruk, en variert bruksstruktur og geografisk produksjonsdeling er et sentralt mål i landbrukspolitikken. Produksjonsdelingen innebærer at det er lagt til rette for korn- og grønnsaksproduksjon på de mest produktive arealene og husdyrproduksjon basert på grovfôr og beite i områder som er mindre egnet for korn- og grønnsaksproduksjon. Produksjonsdelingen gir verdifull produksjon av fellesgoder. Samtidig har vi utfordringer med gjengroing og overskudd av arealer i enkelte områder, og nedbygging, press på arealer og overskudd av husdyrgjødsel i andre områder.

Generell effektivisering av jordbruksdriften, har ført til at færre produsenter driver større arealer. Dette kan gi utfordringer for eksempel for arealer med miljøverdier som forutsetter slått og beite for å bli ivaretatt. Miljøvirkemidler i jordbruket bidrar til et åpent og variert jordbrukslandskap, til at et bredt utvalg av landskapstyper og særlige verdifulle biotoper og kulturmiljøer ivaretas og skjøttes.

En forutsetning for matproduksjon og jordbrukets bidrag til fellesgoder er lønnsom drift basert på god ressursutnyttelse. Grovfôrbasert husdyrhold og beitedrift er sentralt for å nå målet om landbruk i hele landet. Eksempelvis hentes 40 - 50 prosent av fôropptaket i saueproduksjonen i dag fra utmarka. Beitebruk ivaretar landskapsverdier, naturmangfold og kulturarv gjennom setring og utmarksbeiting.

Nasjonalt miljøprogram skal bidra med et rammeverk for å svare på noen av utfordringene, samtidig som det skal bidra til å nå de internasjonale og nasjonale klima- og miljømålene.

2 Nasjonale miljømål og internasjonale forpliktelser

Nasjonale miljømål og internasjonale forpliktelser gir føringer for de mål som landbruket setter for miljøarbeidet. Vi har miljømål på ulike nivå som vist i figuren under.

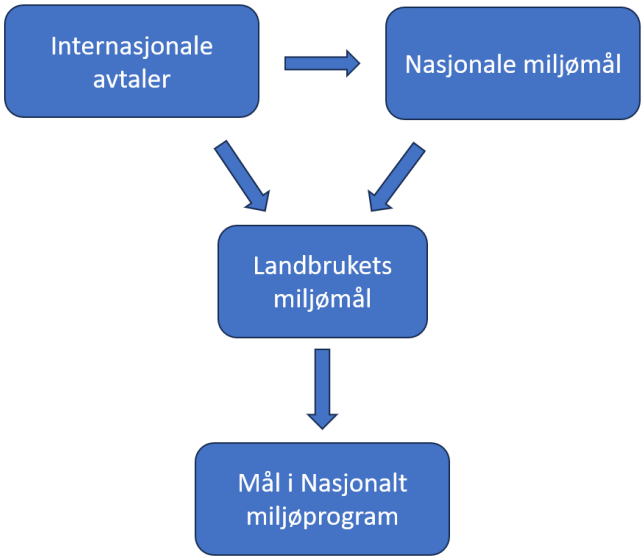

Figure 1: Oversikt over miljømål på ulike nivåer. Internasjonale avtaler gir føringer for de nasjonale miljømålene samt jordbrukets miljømål. Landbrukets miljømål, samt nasjonale og internasjonale forpliktelser setter agendaen for målene i Nasjonalt miljøprogram

2.1 Internasjonale forpliktelser

Internasjonale klima- og miljøavtaler forplikter jordbrukssektoren til å sikre miljøverdier og ta miljøhensyn. De mest relevante avtalene og forpliktelsene er omtalt under. For en fullstendig oversikt, se vedlegg 1.

2.1.1 FNs bærekraftsmål

FNs bærekaftsmål med 17 globale mål for en bærekraftig utvikling gjelder for alle land og legger grunnlaget for en langsiktig og samstemt innsats. Bærekraftsmålene ser miljømessig, sosial og økonomisk utvikling i en sammenheng.

Meld. St. 35 (2024–2025) Norges arbeid med bærekraftsmålene Status, utfordringer og veien videre setter de globale målene inn i en norsk kontekst og presentere mulige nasjonale målepunkter for måloppnåelse som norske virksomheter, organisasjoner og offentlige myndigheter kan bruke.

Målsetning for matsikkerhet og landbruk er å «Utrydde sult, oppnå matsikkerhet og bedre ernæring, og fremme bærekraftig landbruk» (Bærekraftsmål 2). Bærekraftsmålet omfatter delmål om å sikre bærekraftige systemer for matproduksjon, robuste praksiser som gir økt produktivitet og produksjon, bidrar til å opprettholde økosystemene, styrker evnen til tilpasning til klimaendringer, ekstremvær, tørke, oversvømmelser og andre katastrofer og som bedrer arealenes og jordas kvalitet samt opprettholde det genetiske mangfoldet av frø, kulturplanter, husdyr og beslektede ville arter. Jordbruk stiller også sentralt for å nå følgende bærekraftsmål: rent vann og gode sanitærforhold (Bærekraftsmål 6), bærekraftig forbruk og produksjon (Bærekraftsmål 12), stoppe klimaendringene (Bærekraftsmål 13), og livet på land (Bærekraftsmål 15).

I tillegg er bærekraftsmål 14 Livet under vann og bærekraftsmål 8 Anstendig arbeid og økonomisk vekst relevante for arbeidet med nasjonalt miljøprogram. Livet under vann påvirkes gjennom avrenning av næringsstoffer fra bl.a. landbruket, og anstendig arbeid og økonomiske forhold er avgjørende for bondens mulighet til å fortsette å produsere mat og miljøgoder også i fremtiden.

Innsats for å verne om og sikre verdens natur- og kulturarv er omtalt som et eget delmål under bærekraftsmål 11. Miljøarbeidet i jordbruket baseres på involvering av og partnerskap med jordbruket, i tråd med bærekraftsmål 17 om samarbeid for å nå målene. Agenda 2030 fremhever at kultur og kulturarv har betydning for menneskeheten og har et stort potensial for å bidra til miljømessige, sosiale og økonomiske mål innenfor flere av de 17 bærekraftsmålene. Det å oppfordre til å ta vare på kulturmiljø og holde kulturlandskap i hevd kan bidra til å sikre tilstand og utbredelse av flere naturtyper og overlevelse av truede arter, samt bidra til å styrke forholdet mellom naturen og menneskene.

Figure 2 Oversikt over bærekraftsmålene

2.1.2 Utslipp til luft

FNs klimakonvensjon (UNFCCC) utgjør rammeverket for internasjonalt klimasamarbeid. I 2015 ble det enighet mellom partene om en ny global og rettslig bindende klimaavtale, Parisavtalen. I avtalen ble landene enige om å holde økningen i den globale gjennomsnittstemperaturen godt under 2 °C over førindustrielt nivå og tilstrebe å begrense temperaturøkningen til 1,5 °C. For å oppnå dette skal hvert land utarbeide nasjonale utslippsmål. Utslipp fra jordbruket er omfattet av Norges utslippsmål for 2030.

I 2019 avtalte EU, Island og Norge å samarbeide om å oppfylle sine respektive klimamål for 2030. Avtalen er tatt inn i EØS-avtalen og innebærer at Norge deltar i det klimaregelverket EU har vedtatt. EU arbeider med å forsterke sitt klimaregelverk. Norge planlegger å oppfylle sitt nye og forsterkede klimamål om 70–75 % utslippsreduksjon innen 2035 i samarbeid med EU. Klimamålene for 2030 og 2035 er lovfestet i klimaloven og meldt inn til FN.

I 2021 sluttet Norge seg til det globale metan-initiativet hvor mer enn 100 land har gått sammen for å redusere de globale metanutslippene med 30 prosent innen 2030.

Gøteborgprotokollen om reduksjon av forsuring, overgjødsling og bakkenært ozon, er en protokoll under FN-konvensjonen om langtransportert grenseoverskridende luftforurensning. Protokollen regulerer landenes utslipp av svoveldioksid, nitrogenoksid, ammoniakk, flyktige organiske forbindelser og svevestøv. En revidert Gøteborgprotokoll ble vedtatt i mai 2012, der landene forplikter seg til prosentvise reduksjoner fra 2020 og årene fremover. Norge skal redusere utslippene av ammoniakk med åtte prosent sammenlignet med utslippene i 2005.

I 2016 vedtok EU et nytt direktiv for å begrense skadelige utslipp til luft (NEC-direktivet). Det nye direktivet er til vurdering for innlemmelse i EØS-avtalen. I 2025 var det en høring av utslippsforpliktelser som er aktuelle for Norge å påta seg ved slik innlemmelse. For ammoniakk var forslaget en utslippsforpliktelse for 2030 innenfor intervallet 12-15 pst. reduksjon

sammenliknet med nivået i 2005.

2.1.3 Naturmangfold

FNs konvensjon for biologisk mangfold (CBD) har som formål å bevare det biologiske mangfoldet, sikre bærekraftig bruk av biologiske ressurser og en rimelig og rettferdig fordeling av fordelene som følger av utnyttelsen av genetiske ressurser. Partslandene er forpliktet til å utarbeide nasjonale strategier og handlingsplaner for iverksetting av konvensjonen nasjonalt. I 2022 ble en ny global naturavtale vedtatt for perioden 2022-2030, det såkalte Kunming-Montreal-rammeverket. I 2024 kom Norge med en ny nasjonal handlingsplan for naturmangfold, Meld. St. 35 (2023-2024) Bærekraftig bruk og bevaring av natur. Norsk handlingsplan for naturmangfold (naturmeldingen), som er basert på naturavtalens 4 hovedmål og 23 mål.

De fire hovedmålene i den globale naturavtalen handler om:

- Å øke arealene med naturlige økosystemer, hindre menneskeskapt utryddelse av arter og opprettholde artenes genetiske mangfold
- Å bruke og forvalte naturmangfold på en bærekraftig måte
- Å dele de økonomiske og ikke-økonomiske fordelene fra bruken av genetiske ressurser og digital sekvensinformasjon på en rettferdig måte
- At virkemidler for gjennomføring er sikret og likeverdig tilgjengelig for alle parter

Av de 23 målene er 17 mål direkte relevant for jordbruket. Landbruks- og matdepartementet er også ansvarlig for å rapportere på flere av disse målene, både nasjonalt og internasjonalt.

Den internasjonale traktaten for plantegenetiske ressurser for mat og landbruk, Plantetraktaten (2004), sikrer at plantegenetisk materiale fra genbanker over hele verden og genressurser fra planter i vill flora fortsatt er tilgjengelig for planteforedling. Traktaten sikrer også bønders rettigheter til sine egne genressurser og at inntekter, teknologi, kunnskap og andre goder som oppstår ved bruk av genressursene blir rettferdig fordelt. Norsk gjennomføring av traktaten beskrives i nasjonal strategi for bevaring og bærekraftig bruk av genetiske ressurser, som er nærmere konkretisert i nasjonal tiltaksplan (2024-2028).

Den internasjonale Bonnkonvensjonen om bevaring av trekkende ville dyr (1979), gir et globalt rammeverk med felles mål og fremmer samarbeid for bevaring og bærekraftig bruk av trekkende arter og deres leveområder. Den tar sikte på å redusere faktorer som truer sårbare arter som krysser landegrenser og derfor ofte faller utenfor enkeltstaters ansvar, som for eksempel habitatforringelse, overutnyttelse og klimaendringer. Mange av de listede fugleartene stopper i norske landbruksområder på sine trekkruter mellom nord og sør.

Bernkonvensjonen om vern av ville europeiske planter og dyr og deres naturlige leveområder (1986) fokuserer også på vern av arter og områder som krever samarbeid mellom flere stater. Den er juridisk bindende og legger særlig vekt på vern av truede og sårbare arter og dyrearter som vandrer over større områder i Europa og deler av Nord-Afrika. Hovedforskjellen mellom Bonn- og Bernkonvensjonen ligger i deres geografiske virkeområde og hvilke arter de fokuserer på. Både Bonn- og Bernkonvensjonen er viktige for norsk naturforvaltning, spesielt i forvaltningen av rovdyr og trekkfugler.

2.1.4 Vann

Vanndirektivet (EUs rammedirektiv for vann) skal sikre beskyttelse og bærekraftig bruk av vannmiljøet, både i ferskvann, grunnvann og kystvann. I henhold til direktivet er det i Norge utarbeidet regionale vannforvaltningsplaner. Vannforskriften er gjennomføringen av EUs vanndirektiv i norsk regelverk og som blant annet sikrer en tverrsektoriell vannforvaltning. Nitratdirektivet (EUs direktiv 91/676/EEC) fastsetter bestemmelser om beskyttelse av vann mot nitratforurensing fra landbrukskilder.

2.1.5 Jord

Arbeid for sunn jord og styrking av jordas funksjoner er på dagsorden internasjonalt bl.a. gjennom biomangfoldkonvensjonen (CBD) som også favner økosystemer i jord. I forørkningskonvensjonen (UNCCD) introduseres konseptet «land degradation neutrality», som relateres til klima og FNs bærekraftsmål. Bærekraftsmålene setter blant annet mål om å bedre arealenes og jordas kvalitet, jf. mål 2, utrydde sult, og å fremme bærekraftig bruk av økosystemer og reversere landforringelse, jf. mål 15, livet på land. I arbeidet med bærekraftsmålene er jordkvalitet og jordhelse viktige faktorer. Forbedring av jordens fysiske, kjemiske og biologiske funksjoner vil også ha en positiv innvirkning for øvrige bærekraftsmål. Ivaretakelse av jordhelse er også vektlagt i mål 11 i naturavtalen.

EUs direktiv om overvåking av jord trådte i kraft 16.12.2025. Hovedformålet med direktivet er å etablere et felles rammeverk i EU for overvåkning av jord og å tydeliggjøre viktigheten av beskyttelse, bærekraftig bruk og restaurering av jord. Direktivet er fortsatt under vurdering i Norge mht. relevans for EØS-avtalen.

Norge sluttet seg i 2020 til «4 promille-initiativet» lansert under COP21, klimatoppmøtet i Paris i 2015. Initiativet indikerer at en liten økning i jordas innhold av karbon har en stor effekt på jordhelse, produksjonsevne og å fjerne CO_2 fra atmosfæren.

2.1.6 Plantevern

1. juni 2015 trådte en ny forskrift om plantevernmidler i kraft i Norge (FOR-2015-05-06-455). Forskriften gjennomfører EØS-regelverk på plantevernmiddelområdet. Dette gjelder regelverk om godkjenning av plantevernmidler forordning (EF) nr. 1107/2009 og rammedirektivet 2009/128/EF for bærekraftig bruk av plantevernmidler. Rammedirektivet for bærekraftig bruk av plantevernmidler (2009) er et Europaparlaments- og rådsdirektiv som setter mål og gir tiltak for bærekraftig bruk av plantevernmidler. Det inneholder blant annet bestemmelser om etablering av nasjonale handlingsplaner med mål, tiltak og tidsfrister, opplæring og informasjonstiltak, inspeksjon av spredeutstyr, beskyttelse av vannmiljø og drikkevann, bruk i følsomme områder (f.eks. offentlige arealer) og om forholdsregler for håndtering og oppbevaring.

2.1.7 Kulturminner og kulturmiljø

Globalt samarbeid om kulturminner og kulturmiljø skjer i all hovedsak innenfor UNESCO, FNs organisasjon for utdanning, vitenskap, kultur og kommunikasjon. Avtaler på kulturmiljøområdet er blant annet:

- UNESCOs konvensjon for vern av verdens kultur- og naturarv (1972), også kalt verdensarvkonvensjonen.
- ILO- konvensjonen nr 169 om urfolk og stammefolk i selvstendige stater (1989).
- UNESCOs konvensjon om vern av den immaterielle kulturarven (2003).

Flere av Europarådets konvensjoner gjelder vern og forvaltning av kulturarv og landskap i Europa. Eksempler på dette er:

- Europarådets konvensjon om vern av den arkeologiske kulturarven (Valetta-konvensjonen 1992),
- Europarådets konvensjon om vern av Europas faste kulturminner (Granada-konvensjonen 1985)
- Europarådets landskapskonvensjon (2000).
- Europarådets konvensjon for kulturarvens verdi for samfunnet (Faro-konvensjonen 2005)

Se vedlegg for nærmere omtale av internasjonale avtaler, direktiver og konvensjoner.

2.1.8 Økologisk jordbruk

Gjennom EØS- avtalen er EUs regelverk for økologisk produksjon tatt inn i den norske økologiforskriften, og gjeldende forordning fra 2022 ble implementert i Norge i juni 2025. Mattilsynet har ansvar for det norske regelverket, og har delegert mye av tilsynsansvaret til Debio. Begrepet «økologisk» er beskyttet

gjennom regelverket, som også har mål og prinsipper nedfelt. Målet er blant annet å sikre høye standarder for dyrevelferd, blant annet ved å ivareta dyrenes artsspesifikke atferdsbehov, samt å beskytte miljøet og det biologiske mangfoldet. Regelverket dekker hele matproduksjonskjeden samt gir bestemmelser om import fra tredjeland, tilsyn og merking.

Regelverket bygger på en internasjonalt vedtatt definisjon av økologisk landbruk som lyder slik; «Økologisk landbruk er et produksjonssystem som skal opprettholde sunne jordsmonn, bærekraftige økosystemer og folks helse. Det skal bygge på økologiske prosesser, biologisk mangfold og kretsløp tilpasset lokale forhold, istedenfor å være avhengig av innsatsfaktorer med fare for uheldige effekter. Økologisk landbruk kombinerer tradisjon, innovasjon og vitenskap til gagn for vårt felles miljø og fremmer rettferdighet og god livskvalitet for alle.» International Federation of Organic Farming Movement (IFOAM).

2.2 Norges klima- og miljømål

Klima- og miljødepartementet har hovedansvaret for regjeringens sektorovergripende klima- og miljøpolitikk. Det er etablert seks resultatområder med tilhørende nasjonale mål som skal vise helheten i klima- og miljøpolitikken og synliggjøre at klima og miljø er et ansvar for hele samfunnet. Jordbruket skal bidra til å nå mål innen naturmangfold, kulturminner og kulturmiljø, friluftsliv, forurensing og klima. Kun miljømål som relaterer direkte til jordbruket omtales her.

Figure 3 Norge har seks områder for klima- og miljømål – og sirkulær økonomi. Sistnevnte er ikke inkludert i Nasjonalt miljøprogram, på lik linje med mål 6 om polarområdene.

2.2.1 Naturmangfold

Meld. St. 35 (2023 – 2024) Bærekraftig bruk og bevaring av natur. Norsk handlingsplan for naturmangfold (Naturmeldingen) er Norges oppfølging av det globale Kunming-Montreal-rammeverket for naturmangfold (Naturavtalen) jf. omtale i 2.1.3 Naturavtalen har fire globale langsiktige hovedmål frem mot 2050 og 23 handlingsrettede mål mot 2030.

Naturmeldingen stadfester og viderefører de tre nasjonale målene for naturmangfold som er:

- Økosystemene skal ha god tilstand og levere økosystemtjenester,
- Ingen arter og naturtyper skal utryddes og utviklingen til truet og nær truede arter og naturtyper skal bedres,
- Et representativt utvalg av norsk natur skal tas vare på for kommende generasjoner

Naturmeldingen er den gjeldende handlingsplanen for naturmangfold. Den beskriver rutiner og menyer av tiltak og virkemidler for økosystemet kulturlandskap og åpent lavland, som bidrag til at målene i Naturavtalen kan nås.

Regjeringen legger vekt på at handlingsplanen for naturmangfold skal bidra til både bærekraftig bruk og bevaring av naturen. Den presenterer hvordan ulike sektorer skal bidra, og samtidig hvordan de skal begrense negativ påvirkning på naturmangfoldet. For mål 10 i naturavtalen, som bl.a. omhandler bærekraftig landbruk, gjelder følgende nasjonale målsetning: «Innen 2030 forvaltes areal der det drives jordbruk, akvakultur, fiskeri, reindrift og skogbruk bærekraftig, blant annet ved bruk av naturmangfoldsvennlige driftsformer.»

Et sentralt kunnskapsgrunnlag for å følge opp disse målene er de offisielle listene som Artsdatabanken utarbeider i faste intervaller, med truethetsvurdering av arter og naturtyper og risikovurdering knyttet til fremmede skadelige organismer i norsk natur. Gjeldende norske rødliste for arter er oppdatert i 2021, norsk rødliste for naturtyper i 2025, og gjeldende fremmedartsliste ble lagt fram i 2023.

Arter eller naturtyper som etter naturmangfoldloven har fått status som prioritert art eller utvalgt naturtype, har egne nasjonale handlingsplaner. Oppfølgingsplanen for trua natur er basert på en tverrsektoriell utredning om tiltak og virkemidler for å forbedre bevaringsstatus for 90 truede arter og 32 truede naturtyper. Ansvaret for å gjennomføre planen ligger på tvers av sektorene, og følges opp av en direktoratsgruppe.

Naturavtalen peker på spredning av invaderende/ fremmede arter som en av de fem største truslene mot naturmangfoldet og har satt et mål om å redusere denne trusselen med 50% innen 2030. Naturmeldingen følger opp dette målet med forsterkede nasjonale mål. Tverrsektoriell nasjonal strategi og tiltak mot fremmede skadelige arter (2007) beskriver mål og tiltak i jordbrukssektoren for å hindre spredning og gjøre tiltak mot slike arter. Gjennom den tverrsektorielle tiltaksplanen for bekjempelse av fremmede og skadelige organismer, ledet av en tverrsektoriell direktoratsgruppe for perioden 2020 – 2025, har jordbruket vært forpliktet til å gjennomføre flere tiltak. Videre tverrsektoriell nasjonal innsats for å bekjempe skadelige fremmede organismer vil bygge på dette arbeidet og de forsterkede nasjonale målene.

Det har lenge vært norsk politikk å bevare et utvalg av norsk natur. Nasjonalparkplanen og fylkesvise verneplaner, er eksempler på dette.

Landbrukssektoren er, sammen med andre sektorer, forpliktet til å gjennomføre flere tiltak i den tverrsektorielle tiltaksplanen for ville pollinerende insekter (2021-2028). Denne planen følger opp den nasjonale pollinatorstrategien fra 2018. Hovedmålet i strategien er å «Sikre levedyktige bestandar av villbier og andre pollinerande insekt for å oppretthalde pollinering i matproduksjon og naturlege økosystem».

Det er utarbeidet en nasjonal strategi for restaurering av vassdrag. Målet er å restaurere minst 15 % av forringede vassdrag i Norge i perioden 2021 – 2030 og reversere den negative trenden, slik at vi i 2030 restaurerer vassdrag i en høyere takt enn vassdrag forringes.

Naturavtalens mål 4 og 13 berører genetisk mangfold. Landbrukssektoren følger opp dette gjennom nasjonal tiltaksplan for bevaring og bærekraftig bruk av genetiske ressurser til mat og landbruk.

2.2.2 Kulturminner og kulturmiljø

I 2020 kom en ny stortingsmelding om kulturmiljø, Meld. St. 16 (2019-2020). Nye mål i kulturmiljøpolitikken. Engasjement, bærekraft og mangfold. Meldingen skal danne grunnlag for kulturmiljøpolitikken i årene fremover og gir svar på hvordan vi skal ta best vare på kulturminnene, de helhetlige kulturmiljøene og landskapene. Gjennom stortingsmeldingen blir "kulturmiljø" innført som en samlebetegnelse for "kulturminner, kulturmiljøer og landskap". Dette understreker verdien av helhet og sammenheng i forvaltningen av kulturminner. I tillegg blir tilknytningen til den øvrige klima- og miljøpolitikken tydeligere. Stortingsmeldingen peker på at landbrukssektoren representerer en bredde av samarbeid og virkemiddelbruk som er viktig for å ivareta kulturmiljøverdier. De nye nasjonale målene for kulturminner og kulturmiljø legger vekt på engasjement, bærekraft og mangfold:

- Alle skal ha mulighet til å engasjere seg og ta ansvar for kulturmiljøet
- Kulturmiljø skal bidra til bærekraftig utvikling gjennom helhetlig samfunnsplanlegging
- Et mangfold av kulturmiljø tas vare på som grunnlag for kunnskap, opplevelse og bruk

På bakgrunn av stortingsmeldingen har Regjeringen ved Klima- og miljødepartementet utarbeidet bevaringsstrategier, deriblant for landbrukets kulturmiljø: Bevaringsstrategi for landbrukets kulturmiljø - regjeringen.no. Bevaringsstrategien skal bidra til å samordne og strukturere innsatsen slik at virkemidler ses i sammenheng og kulturmiljø ivaretas. I bevaringsstrategien for landbrukets kulturmiljø er det gitt fire deltemaer med prioriterte områder.

Innenfor deltema bygninger i jordbruket er den førindustrielle gårdens bygninger, enhetslåver og seterbygninger løftet frem som prioriterte områder. Innenfor deltema jordbrukslandskapet er det et særlig fokus på å ivareta et mangfold av jordbrukets kulturlandskap gjennom helhetlig bevaring med fortsatt bruk, drift og vedlikehold som tar vare på de samlede kulturhistoriske kvalitetene i jordbrukslandskapene. Det er også et særlig fokus på å ivareta arkeologiske kulturminner i jordbrukslandskapet. Bevaringsstrategien løfter også frem kulturmiljø i skog og kulturmiljø i reindriftsområder som deltemaer.

I 2025 ble NOU 2025: 3 Ny kulturmiljølov lansert. Utvalget la fram forslag til ny kulturmiljølov.

2.2.3 Friluftsliv

Stortingsmelding om friluftsliv, Meld. St. 18 (2015–2016) Friluftsliv — Natur som kilde til helse og livskvalitet ble lagt frem i 2016. Det fremkommer i meldingen at regjeringen vil legge til rette for et samarbeid mellom landbruket, kommunene og frivillige organisasjoner med sikte på å videreutvikle allmennhetens mulighet for friluftsliv i jordbrukslandskapet.

- Friluftslivets posisjon skal tas vare på og utvikles videre gjennom ivaretakelse av allemannsretten, bevaring og tilrettelegging av viktige friluftslivsområder, og stimulering til økt friluftslivsaktivitet for alle
- Naturen skal i større grad brukes som læringsarena og aktivitetsområde for barn og unge

2.2.4 Forurensing

Det er syv nasjonale miljømål under temaet forurensning, hvorav miljømål 1 er mest relevant for jordbruket:

- Forurensning skal ikke skade helse og miljø

Avrenning av næringsstoffer til vannforekomster (bekker, elver, innsjøer og kystvann) kan føre til eutrofiering. De fleste norske vannforekomster har god tilstand, men en betydelig andel er påvirket av ulike former for forurensning, som tilførsler av for mye næringsstoffer, sur nedbør og annen langtransportert forurensning og utslipp av miljøgifter.

Vannforskriften setter miljømål for alt vann i Norge, og sier at alle vannforekomster skal ha god kjemisk og økologisk tilstand innen 2027. Alle vannforekomster som er i dårlig og svært dårlig tilstand grunnet eutrofi har utsatt frist til 2033 for måloppnåelse. For å oppnå dette trengs kunnskap om hvilke påvirkninger som forringer tilstanden, hvilke tiltak som gir god virkning og hvilke tiltak som må gjennomføres der tilstanden avviker fra miljømålet.

Nasjonale føringer for vannforvaltning ble oppdatert i 2025 og peker på behov for å trappe opp innsatsen mot jordbruksavrenning for å nå vannmiljømålene mange steder. Strengere krav i ny gjødselbrukforskrift fra 2025, miljøkrav til bestemte jordarbeidingsrutiner mv. som nå er innført i flere fylker, og økt oppslutning om miljøtilskudd, er forventet å bidra positivt. De nasjonale føringene presiserer likevel at disse igangsatte virkemidlene må kombineres med ytterligere virkemiddelbruk regionalt rettet mot bl.a. gjødselbruk og jordarbeiding.

Helhetlig tiltaksplan for en ren og rik Oslofjord med et aktivt friluftsliv, Oslofjordplanen, samordner, supplerer og forsterker innsatsen på tvers av sektorer for at vannkvaliteten i fjorden skal oppnå god miljøtilstand, restaurere naturverdier, fremme aktivt friluftsliv og ivareta naturmangfoldet. Ny Oslofjordplan (2026-2030) var på høring sommeren 2026. Forslaget til ny plan viser at igangsatte jordbrukstiltak har god effekt mot tap av fosfor og jordpartikler, men at ytterligere innsats må til for å redusere nitrogentap.

Bruk av kjemiske plantevernmidler kan føre til skadevirkninger på både helse og miljø. Landbruks- og matdepartementet har nå fastsatt ny Handlingsplan for bærekraftig bruk av plantevernmidler for perioden 2026-2030. En gjennomgang av måloppnåelse, gjennomføring av prioriterte tiltak og kunnskapshull, lå til grunn for utforming av ny plan for 2026–2030. Målene i handlingsplanen er å redusere risiko for helse og miljø ved bruk av plantevernmidler, fremme bærekraftig bruk av plantevernmidler og bruk av integrerte metoder og redusere avhengigheten av kjemiske plantevernmidler.

2.2.3 Klima

Følgende nasjonale klimamål er relevante for jordbruket:

- Norge har under Parisavtalen et mål om å redusere utslippene av klimagasser med minst 55 prosent i 2030 sammenlignet med nivået i 1990
- Norge har lovfestet et mål om å bli et lavutslippssamfunn i 2050
- Norge har under Parisavtalen et mål om å redusere klimagassutslippene med minst 70-75 prosent i 2035 sammenlignet med 1990
- Samfunnet og økosystemene skal forberedes på og tilpasses klimaendringene

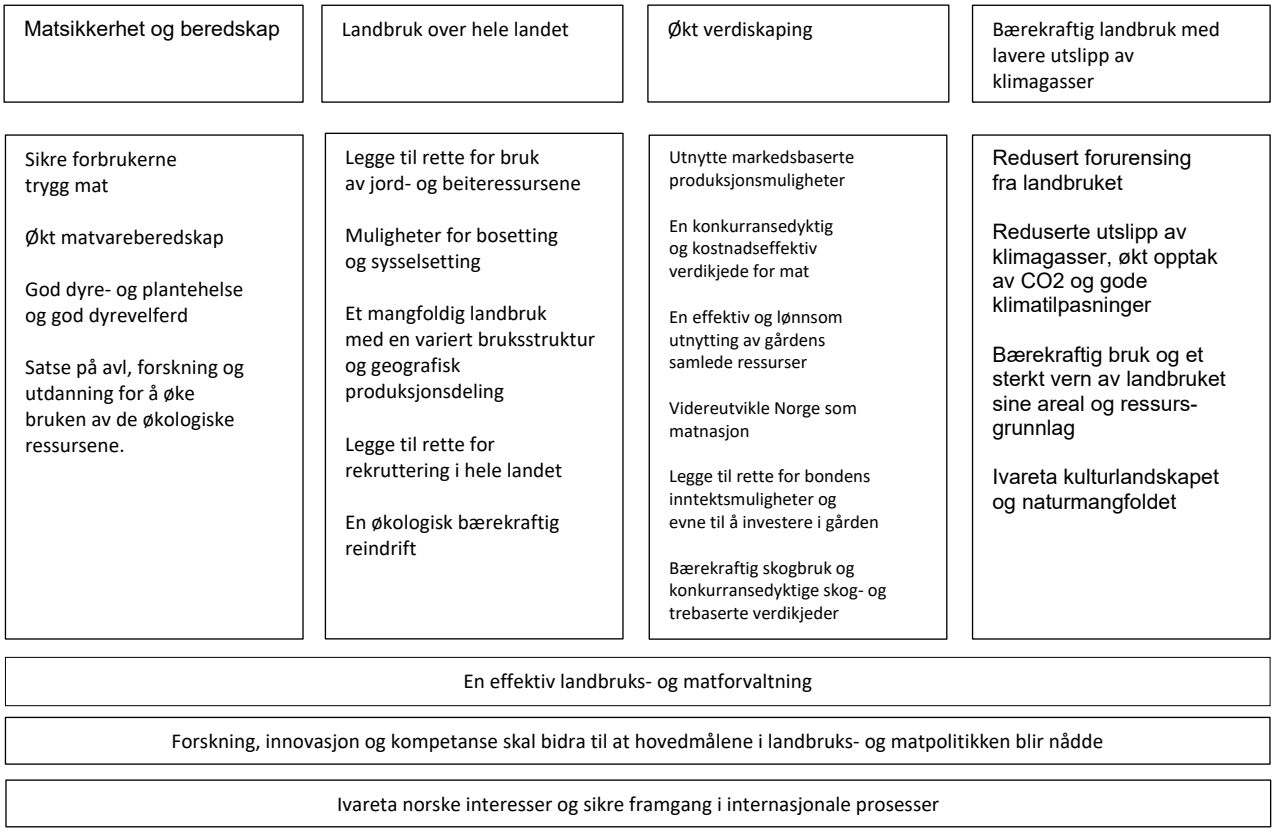
Norges nye målsetning under Parisavtalen er 70 til 75 prosent lavere utslipp i 2035 sammenlignet med 1990. Det kommer i tillegg til det eksisterende klimamålet for 2030 om å redusere utslipp av klimagasser med minst 55 prosent sammenlignet med 1990. Utslippsmålene er nedfelt i norsk lov gjennom lov om klimamål (klimaloven). I klimaloven fremgår det at Norge skal bli et lavutslippssamfunn i 2050, tilsvarende 90–95 prosent utslippskutt i perioden 1990–2050. Gjennom deltakelse i EUs innstasfordelingsforordning har Norge som mål å kutte utslippene i ikke-kvotepliktig sektor, som bl.a. omfatter jordbruk, med 40 i perioden 2005–2030.

Tilpasning av norsk jordbruk til et klima i endring omtales i Meld. St. 11 (2016–2017). En egen melding om klimaendringer kom i 2023 (Meld. St. 26 (2022-2023) Klima i endring - sammen om et klimarobust samfunn), som beskriver de klimatiske endringene og behovet for klimatilpasning i jordbruket. Tilpasning til klimaendringene er avgjørende for å forebygge og begrense skadene fra både ekstremvær og mer gradvise endringer, og er samtidig en forutsetning for å kunne utnytte muligheter som følger av et endret klima. Tap av jord og næringsressurser gjennom erosjon og avrenning krever bruk av forebyggende tiltak. Jordbrukets miljøvirkemidler bidrar til gjennomføring av slike tiltak.

2.3 Miljømål i landbrukspolitikken

Samfunnsoppdraget til jordbruket er å sikre Norges befolkning nok og trygg mat produsert på norske naturressurser, og slik bidra til arbeid, god ernæring og helse. Det er et viktig landbrukspolitisk mål å sikre bærekraftig ressursforvaltning, med et sterkt vern av jordsmonnet, bevaring og vedlikehold av kulturlandskapet og sikring av det biologiske mangfoldet.

Målene i jordbrukspolitikken er i stor grad i behold fra stortingsmelding Meld. St. 11 (2016-2017) som slo fast følgende fire overordnede mål: matsikkerhet og beredskap, landbruk over hele landet, økt verdiskaping og bærekraftig landbruk med lavere utslipp av klimagasser. Gjennom de årlige budsjettproposisjonene fra Landbruks- og matdepartementet, prop 1 S, er disse målene stadfestet og noe supplert, jf. figur 4 med en samlet oversikt over målene.

Figur 1: Målstruktur for landbruks- og matpolitikken i Norge

Meld. St. 11 (2016–2017) Endring og utvikling – En fremtidsrettet jordbruksproduksjon og meld. 11 (2023–2024) Strategi for auka sjølvforsyning av jordbruksvarer og plan for opptrapping av inntektsmoglegheitene i jordbruket fastslår at regjeringen vil følge opp jordbruket sitt sektoransvar for miljøtiltak. Mål om økt selvforsyning skal nås samtidig som klimagassutslipp fra landbruket skal reduseres og opptak av karbon økes. Selvforsyningen skal økes gjennom å produsere mer av de vegetabilske matvarene, satse på beiteressursene og øke bruk av gras fremfor kraftfôr. Stortingsmeldingene viser til økte ambisjoner om å redusere klimagassutslipp fra jordbruket. I 2019 ble det inngått en intensjonsavtale mellom jordbruket og regjeringen om reduserte klimagassutslipp og økt opptak av karbon fra jordbruket for perioden 2021–2030. Les mer om klimaavtalen mellom staten og jordbruket i kap. 3.8 under miljøtema Utslipp til luft.

I innstillingen fra Næringskomitéen, Innst. 251 S (2016–-2017), ble det blant annet understreket at klimatiltak er en del av de nasjonale målene for jordbrukspolitikken og at «arbeidet med å redusere klimagassutslipp fra norsk matproduksjon må prioriteres samtidig som målet om økt matproduksjon med intensjon om økt selvforsyning ivaretas». Videre understreker komiteen at «tiltak med sikte på å redusere klimagassutslipp fra jordbruket skal være kunnskapsbaserte, og at effektene må kunne måles med relativt sikre metoder. Komiteen mener at landbruket skal bidra med sin del for å redusere klimagassutslipp, men understreker at det er komplekse sammenhenger knyttet til biologiske prosesser. Distriktspolitiske og landbrukspolitiske målsetninger skal ivaretas.

Tilpasning av norsk jordbruk til et klima i endring Meld. St. 26 (2022-2023) Klima i endring - sammen om et klimarobust samfunn, som beskriver de klimatiske endringene og behovet for klimatilpasning i jordbruket. Tilpasning til klimaendringene er avgjørende for å forebygge og begrense skadene fra både ekstremvær og mer gradvise endringer, og er samtidig en forutsetning for å kunne utnytte muligheter som følger av et endret klima. Tap av jord og næringsressurser gjennom erosjon og avrenning krever bruk av forebyggende tiltak. Jordbrukets miljøvirkemidler bidrar til gjennomføring av slike tiltak.

Naturmeldingen (omtalt kapittel 2.2.1) og naturavtalen (omtalt i kapittel 2.1.3) er et viktig grunnlag for videre utvikling av miljø- og naturarbeidet i jordbruket. Dette kommer til uttrykk de senere års jordbruksavtaleproposisjon, hvor avtalepartene er enige om et betydelig løft for natur-, miljø- og klimaarbeidet gjennom å styrke satsingen på de målrettede klima- og miljøordningene. Også her legges det vekt på at arbeidet med natur og klima henger sammen..

Partene slutter seg til Helhetlig plan for bærekraftig nitrogenforvaltning bl.a. som et ledd i oppfølging av Oslofjordplanen jf. Jordbruksoppgjøret 2026 (Prop. 98 S (2025 – 2026)). Nytt gjødselregelverk fra 2025 skal legge til rette for at gjødsla utnyttes til plantevekst, gjennom spredning til riktig tid og i riktig mengde. Regelverket gir behov for relativt store omstillinger i jordbruket, og kan reise behov for supplerende virkemidler for å gjennomføre regelverket på en god måte.

I jordbruksoppgjøret for 2026, jf. Prop. 98 S (2025-2026) og påfølgende behandling i Stortinget, erkjennes det det at mål for matproduksjon må sees i et bærekraftsperspektiv. Regjeringen har satt ned et offentlig utvalg som skal utrede fremtidens matsystemer. Rapporten skal leveres 1. november 2026. Ekspertutvalget skal identifisere muligheter, utfordringer og dilemma, og komme med anbefalinger til tiltak. Arbeidet skal legge grunnlag for en stortingsmelding om fremtidens matsystemer, der folkehelse, klima, natur og landbruks- og matpolitikken blir satt i sammenheng.

3 Mål i Nasjonalt miljøprogram 2028–2032

Jordbrukssektoren har et selvstendig ansvar for å ivareta miljøhensyn og har ulike virkemidler som skal redusere miljøbelastninger og fremme miljøgoder. Internasjonale forpliktelser og nasjonale miljømål legger rammene for Nasjonalt miljøprogram 2028-2032.

I forrige programperiode, ble et nytt miljøtema inkludert (jord og jordhelse) som resultat av Jordbruksoppgjøret 2021. Nasjonalt miljøprogram er dermed inndelt i ni miljøfaglige tema der jordbruket har et sektoransvar.

For hvert tema er det utformet mål som viser til en ønsket tilstand eller utvikling. Målene søkes nådd gjennom ulike økonomiske og juridiske virkemidler som er omtalt i kapittel 4. Kapitlene under tar nærmere for seg hvert miljøtema med tilknyttede miljømål og utfordringer. Tiltak for ett miljømål vil ofte ha effekt på flere.

Tabellen (figur 5) under gir en sammenstilling av de miljøfaglige temaene og mål i Nasjonalt miljøprogram.

Miljøtema	**Mål i Nasjonalt miljøprogram**
Kulturlandskap	Ta vare på og utvikle jordbrukets kulturlandskap
	Ta vare på variasjonen i jordbrukets verdifulle kulturlandskap
Biologisk mangfold	Ta vare på og skjøtte biologisk verdifulle arealer i jordbruket
	Bedre status for truede arter i jordbruket
	Øke bruk og vern av jordbrukets genetiske ressurser
Kulturminner og kulturmiljøer	Bedre tilstanden til kulturminner og kulturmiljø i jordbruket
	Seterdrift med melkeproduksjon skal fortsatt være et viktig bidrag i norsk bærekraftig jordbruk
Tilgjengelighet og friluftslivsverdier	Bedre allmennhetens tilgang til jordbrukslandskapet
Jord og jordhelse	Jordbruksjord skal få forbedret jordhelse
	Redusere tap av jord i form av partikler og organiske materiale i jord
	Øke moldinnholdet og lagre karbon
Avrenning til vann	Ingen vannforekomster i jordbruksdominerte områder skal få dårligere tilstand
	Bedre tilstanden for de mest utsatte vannforekomstene i jordbruksdominerte områder

Plantevern	Redusere helse- og miljørisikoen ved bruk av plantevernmidler i jordbruket
Utslipp til luft	Redusere utslipp av ammoniakk fra jordbruket
	Redusere utslipp av klimagasser fra jordbruket
Økologisk jordbruk	10 prosent av jordbruksarealet skal være økologisk drevet i 2032.

Figur 2: Miljøfaglig tema og mål i Nasjonalt miljøprogram

3.1 Kulturlandskap

Mål:

- Ta vare på og utvikle jordbrukets kulturlandskap
- Ta vare på variasjonen i jordbrukets verdifulle kulturlandskap
-

Jordbrukets kulturlandskap er et resultat av mange generasjoners bosetting og ressursutnytting. I innmark og utmark finnes en mosaikk av åker og eng, beitemark, tun, gjerder og andre typer natur- og kulturmiljøelementer. Jordbrukets kulturlandskap er et fellesgode og viktig for menneskers identitet og tilknytning. Kulturlandskapet gir en ramme for satsing på kultur, lokal mat, friluftsliv, bosetting og turisme, og er leveområde for mange plante- og dyrearter. Ulike naturgitte forhold har gitt stor variasjon i produksjonsmåter og ressursutnyttelse i ulike deler av landet, med forskjellig særpregede kulturlandskap. Verdiene i jordbrukets kulturlandskap er avhengig av fortsatt bruk, skjøtsel og vedlikehold for å opprettholdes. Jordbrukslandskapet er i stadig forandring. Endringer kan bl.a. være knyttet til:

- tap av natur
- klimaendringer
- arealendringer
- gjengroing av verdifull kulturmark
- forfall av bygninger i gards- og setermiljø
- press fra by- og tettstedsvekst
- effektivisering og intensivering av driften

Det er sentralt å finne løsninger som både kan bidra til å beholde et åpent og levende jordbrukslandskap generelt og til å ivareta de spesielt verdifulle områdene (og elementene) i kulturlandskapet. I Nasjonalt miljøprogram er det derfor to mål innenfor miljøtema Kulturlandskap, ett mål for å ivareta jordbrukets kulturlandskap generelt og ett mål for å ivareta de mere verdifulle arealene i jordbrukets kulturlandskap. Verdifulle kulturlandskap kan være områder med en særegen karakter og langvarig kontinuitet i jordbruksdrift, for eksempel verneområder, setervoller, Utvalgte kulturlandskap i jordbruket eller Verdensarvområder.

I nasjonalt miljøprogram brukes begrepet Kulturlandskap både om et sentralt og overordnet miljøtema, og som en egen tiltakskategori innenfor flere tilskuddsordninger.

3.2 Biologisk mangfold

Mål:

- Ta vare på og skjøtte biologisk verdifulle arealer i jordbruket
- Bedre status for truede arter i jordbruket
- Øke bruk og vern av jordbrukets genetiske ressurser.

Temaet biologisk mangfold omfatter her genetisk mangfold, artsmangfold og naturtypemangfold knyttet til jordbrukslandskapet. Ulike driftsformer og bruk av arealer i jordbruket har gjennom århundrer skapt et mangfold av naturtyper og leveområder for arter. Flere trua arter og naturtyper i kulturlandskapet er særlig avhengige av mer ekstensive og/eller mer arbeidskrevende driftsformer med slått og beite.

For å nå målene for biologisk mangfold må jordbruket videreføre driftsformer som ivaretar arealer med et rikt biologisk mangfold. For å nå målene har Nasjonalt miljøprogram ulike nasjonale, regionale og lokale miljøtilskudd. I de fleste tilfeller er tiltakene ikke rettet direkte mot arter, men blir gitt for en type tilrettelegging eller tilpasset skjøtsel av arealer som vil ha positiv effekt for arter som hører til arealene.

Gjennom sortsutvikling og avl er det utviklet et rikt genetisk mangfold av husdyr, mat og fôrvekster. Et mangfold av arter er viktig for å kunne avle frem gode egenskaper, være motstandsdyktig mot nye sykdommer og robust i møte med klimaendringene. Husdyrraser og plantesorter som ikke lenger brukes i jordbruksproduksjon, og dermed ikke i videre avl, står i fare for å gå tapt over tid. Det er et mål å ivareta genetiske ressurser gjennom aktiv bruk og bevaring, slik at genressursene og kunnskapen om dem er tilgjengelige.

3.3 Kulturminner og kulturmiljøer

Mål:

- Bedre tilstanden til kulturminner og kulturmiljø i jordbruket
- Seterdrift med melkeproduksjon, skal fortsatt være et viktig bidrag i norsk bærekraftig jordbruk

Kulturminner og kulturmiljøer skal forvaltes og tas vare på. Jordbrukets kulturlandskap inneholder et stort mangfold av kulturminner og kulturmiljøer, fra gravhauger og rydningsrøyser til bygninger, ferdselsveier og steingjerder.

Med kulturminner menes alle spor etter menneskelig virksomhet i vårt fysiske miljø, herunder lokaliteter som det knytter seg historiske hendelser, tro eller tradisjon til. Med kulturmiljøer menes områder hvor kulturminner inngår som del av en større helhet eller sammenheng, som et gårdstun eller en setergrend.

Mange av jordbrukets kulturminner er avhengig av løpende vedlikehold og forvaltning. Utviklingen med større gårdsbruk og endringer i driftsmetoder gjør at arealer blir drevet med større maskinelt utstyr og at gamle bygninger ikke lenger er i bruk. Drift og skjøtsel som tar vare på og bruker marginale arealer og ulike bygninger, er blitt mindre vanlig. Å stimulere til fortsatt drift er viktig for å ta vare på kulturminner og kulturmiljøer.

Bygningsmiljøene i landbruket er omfattende og varierte. De inneholder hus for ulik bruk, fra ulike tidsperioder og med ulik regional byggeskikk. Bortimot halvparten av landets fredete bygninger ligger på landbrukseiendommer og hvert fjerde til femte hus på gårdene er mer enn hundre år gammelt. Dette er en verdifull del av kulturarven vår. Bygningsmiljøer fra nyere tid er også viktige biter i det norske landbrukets kulturhistorie.

I Nasjonalt miljøprogram er seterdrift kategorisert under miljøtemaet kulturminner og kulturmiljøer, men seterdrift kan også ha stor betydning for andre miljøtema, eksempelvis kulturlandskap, biologisk mangfold og friluftsliv. Seterdrift sørger for betydelige fellesgoder til samfunnet ved at den skaper og opprettholder spesielle natur- og kulturmiljø- og landskapsverdier. Langvarig og variert tradisjonell bruk har gitt rom for helhetlige og sammensatte landskaper med et særegent og stort biologisk mangfold. Bygningsmiljøene

og en rekke andre fysiske kulturminner i landskapet på og omkring setrene vitner også om bruken av utmark, skog og fjell. Steingjerder, rydningsrøyser, seterveier og andre ferdselsminner er synlige spor knyttet til bruk og ferdsel av folk og husdyr i seterlandskapet. Den immaterielle kulturarven knyttet til setrene favner erfaringsbasert og handlingsbåren kunnskap nært knyttet til arbeidsoppgavene, folketro, musikk og mange andre kulturelle utrykk. I 2024 ble tradisjonell seterdrift skrevet inn på UNESCO sin representative liste for immateriell kulturarv. Dette er ikke et formelt vern, men en global anerkjennelse av seterkulturen.

Kulturminnene og kulturmiljøene vi sikrer for ettertida, er viktige kilder til kunnskap og opplevelser, for utviklingen av lokalsamfunn og for verdiskaping i samfunnet. Landbruket er en viktig kulturbærer gjennom videreføring av kunnskap.

Landbruket som sektor har et ansvar for å vedlikeholde og bevare de kulturminnene og kulturmiljøene som finnes i jordbrukets kulturlandskap. De nasjonale, regionale og kommunale tilskuddsordningene skal bidra til å forvalte og skjøtte kulturminnene og kulturmiljøet i jordbrukets kulturlandskap. Et godt samarbeid mellom kulturmiljøsektoren og landbrukssektoren er avgjørende for å bevare kulturminner og kulturmiljøer i jordbruket.

3.4 Friluftsliv og tilgjengelighet

Mål:

- Bedre allmennhetens tilgang til jordbrukslandskapet

En stor del av det dyrkede arealet i Norge ligger i umiddelbar nærhet til byer og tettsteder. Jordbrukslandskap utgjør også de nærmeste arealene for mange i spredtbygde strøk. Åker, eng og kulturbeite er dermed nærmiljøet for mange. Helheten av kultur- og naturverdier i jordbrukets kulturlandskap er viktig for friluftsliv, som opplevelsesressurs og som læringsarena.

Det er et mål i Nasjonalt miljøprogram å legge til rette for allmennhetens mulighet til friluftsliv i jordbrukslandskap. Dette er primært fulgt opp med regionale miljøtilskudd som gis for å vedlikeholde og holde stier på innmark åpne. Lokale miljøtilskudd kan bli gitt for å etablere stier, skilting mm.

3.5 Jord og jordhelse

Mål:

- Jordbruksjord skal få forbedret jordhelse
- Redusere tap av jord i form av partikler og organisk materiale
- Øke moldinnholdet og lagre karbon

Nasjonalt program for jordhelse ble ferdigstilt i 2020. Truslene mot matjorda og god jordkvalitet får nå økt oppmerksomhet. I tillegg til å svekke matjordas produksjonsevne, fører svekket jordkvalitet/jordhelse til økt avrenning av næringsstoffer, tap av biologisk mangfold og til CO2-utslipp. Tap av organisk materiale har negativ effekt på matjordas evne til å holde på vann og næringsstoffer. Jordpakking som resultat av tyngre maskiner har også en negativ effekt på jordas dreneringsevne og gassutveksling, og reduserer derfor produksjonspotensialet. I forrige programperiode ble jord og jordhelse et eget miljøtema i Nasjonalt Miljøprogram.

Tiltak som reduserer videre tap, bygger opp moldinnhold og gir økt mangfold i jordbiologien forventes å ha en positiv effekt på jordas motstandsdyktighet mot kraftig nedbør og tørke, og jordas evne til å lagre karbon. Tiltakene vil derfor også være effektive mot avrenning av næringsstoffer til vassdrag og redusere utslipp av klimagasser i form av lystgass. Samtidig vil økt karbonlagring i jord bidra positivt til å redusere jordbrukets klimaavtrykk.

3.6 Avrenning til vann

Mål

- Ingen vannforekomster i jordbruksdominerte områder skal få dårligere tilstand
- Bedre tilstanden for de mest utsatte vannforekomstene i jordbruksdominerte områder

Jordbruk er et åpent system og det vil alltid innebære risiko for tap av jord og næringsstoffer til omgivelsene. Tilførsler av jord, næringsstoffer og plantevernmidler kan gi dårligere tilstand i vann og vassdrag, både i ferskvann og langs kysten.

Avrenning fra jordbruket kan både være avgrensede enkeltutslipp (punktutslipp) og avrenning fra arealer. Punktutslipp kan blant annet komme fra lagre av gjødsel og silosaft, og har vært en vesentlig kilde til utslipp. I dag er arealavrenning fra jorder og grøfter den største negative påvirkningsfaktoren på vannmiljø fra jordbruket.

Overvåkning i jordbrukspåvirkede områder (JOVA-programmet[1]) viser at tilførsler av fosfor til vann er høyest i områder der det dyrkes grønnsaker og brukes mye husdyrgjødsel. I felt med intensiv kornproduksjon og husdyrhold er det store fosfortap på grunn av erosjon og nedbør/avrenning. Nitrogentapet er størst fra grønnsaksarealer. Klimaendringer, med endringer i nedbørsmønstre, har også innvirkning på avrenning og erosjon. Virkningsfulle tiltak mot avrenning fra jordbruket kan få redusert effekt som følge av dette.

Gjennom EUs Vanndirektiv og vannforskriften er Norge forpliktet til å oppnå god økologisk tilstand i vann, innsjøer, vassdrag og kyst innen 2027, med mindre noen vannforekomster har fått utsatt frist for å nå målet (2033). I tillegg skal alle vannforekomster beskyttes mot forringelse. Vannforvaltningsplaner for ny planperiode 2022-2027 ble utarbeidet i 2022 av vannregioner. Godkjente regionale vannforvaltningsplaner skal legges til grunn for regionale organers virksomhet og for kommunal og statlig planlegging og virksomhet i vannregionen.

Nasjonalt miljøprogram har to mål for avrenning, formulert i tråd med målene i EU sitt vanndirektiv og vannforskriften. Det første målet er generelt og innebærer at tilstanden i vannforekomster i jordbruksdominerte områder ikke skal bli dårligere. Det andre målet er rettet mot vannforekomster i jordbruksdominerte områder som er særlig utsatte og forurensede, der tilstanden skal forbedres. Jf. omtale i kap. 2.2.4 er jordbruk et eget innsatsområde i Oslofjordplanen som var på høring sommeren 2026. De siste årene har det vært en egen Oslofjordsatsing over jordbruksavtalen, som gjennomføres som del av virkemidlene i nasjonalt miljøprogram.

Målene krever betydelig innsats fra jordbruket. Under Nasjonalt miljøprogram er det flere virkemidler som følger opp dette.

3.7 Plantevern

Mål:

- Redusere helse- og miljørisikoen ved bruk av plantevernmidler i jordbruket

Kjemiske plantevernmidler er viktig for å kontrollere skadegjørere, samtidig som slike midler kan ha uønskede effekter på helse og miljø. Kjemiske plantevernmidler skal i størst mulig grad forsvinne fra det biologiske systemet etter at de har hatt sin tilsiktede virkning, og ikke finnes igjen i mengder av betydning i jord, grunnvann eller overflatevann.

Bruk av plantevernmidler varierer mye mellom år blant annet som følge av variasjoner i værforhold og variasjoner i hvor stort areal det er av ulike vekster. Omsetning av plantevernmidler var i gjennomsnitt 4

[1] Program for jord- og vannovervåking i landbruket (JOVA) - Nibio

% høyree i perioden 2021-2024 enn i 1996/1997. Det har vært noe økning i alle typer preparater, men mest for ugrasmidler. Beregnet helserisiko for plantevernmiddelbrukere og beregnet miljørisiko var i gjennomsnitt henholdsvis 7 % og 16 % lavere i perioden 2021-2024 enn i 1996/1997. Det er fortsatt et mål å redusere helse- og miljørisikoen ved bruk av plantevernmidler ytterligere.

Nasjonalt miljøprogram følger opp målet både gjennom å tildele midler til prosjekter som følger opp Handlingsplan for bærekraftig bruk av plantevernmidler for perioden 2026-2030 (inklusive prosjekter om pollinatorer og plantevernmidler som en del av oppfølging av tiltaksplan for pollinerende insekter), og gjennom regionale og lokale virkemidler. Det blir blant annet gitt regionale tilskudd til foretak som fjerner ugras uten bruk av kjemiske plantevernmidler.

3.8 Utslipp til luft

Mål:

- Redusere utslipp av ammoniakk fra jordbruket
- Redusere utslipp av klimagasser fra jordbruket

Ammoniakk (NH3) er en gass som forårsaker problemer med hhv. overskudd av næringsstoffer i naturen, helseskadelige partikler og miljøskadelig forsuring. NH3 er ikke en drivhusgass, men ammoniakk kan inngå i prosesser som vil kunne danne klimagassen lystgass (N2O). Nitrogengjødsling er en viktig kilde til både ammoniakkutslipp og lystgassutslipp. En stor andel av de nasjonale ammoniakkutslippene stammer fra husdyrgjødsel via husdyrrom, lagring og spredning.

Jordbruksproduksjon gir opphav til utslipp av klimagasser. I verdikjeden fra jord til bord er det utslipp fra biologiske prosesser på gården som utgjør den største andelen. Metan (CH4) dannes som et naturlig biprodukt av mikrobiell omsetning i husdyrfordøyelsen og i husdyrgjødsel. Lystgass (N2O) produseres av bakterier i jord og gjødsel. Bonden forvalter dessuten karbonlager i jord og skog som kan bidra til enten utslipp av CO2, eller opptak og lagring, avhengig av driftsmåte og lokale forhold ved jord og klima. I tillegg til de biologiske utslippene gir bruk av fossilt drivstoff til oppvarming og maskiner utslipp av karbondioksid (CO2) fra jordbruksdrifta.

Målene fastsatt i Parisavtalen fra 2015 er overordna for alt arbeid med klimagassreduksjoner, også i det norske jordbruket. Forventningene til jordbruket er konkretisert gjennom en intensjonsavtale mellom jordbruksnæringa, representert ved Norges Bondelag og Norsk Bonde- og Småbrukarlag, og staten. Avtalen setter mål om et samlet kutt i utslipp og økning i opptak på totalt 5 mill. tonn CO2-ekvivalenter over perioden 2021–2030, sammenlignet med en referansebane for utslipp i perioden.

I Meld. St. 25 (2024-2025) Klimamelding 2035 – på vei mot lavutslippssamfunnet legges det til grunn at Klimaavtalen skal ligge til grunn for klimaarbeidet i jordbruket. Klimaplanen legger opp til samarbeid mellom myndigheter og næring.

3.9 Økologisk jordbruk

Regjeringen har fastsatt et nytt mål for økologisk jordbruk i ny nasjonal strategi for økologisk jordbruk 2025 – 2032 med større vekt på overføringsverdien fra økologiske produksjonsmetoder til konvensjonelt jordbruk (spydspissfunksjonen) og økologisk jordbruks bidrag til bærekraft, naturmangfold, miljø og klima. I strategien er det fastsatt et nytt mål om at 10 pst. av det totale jordbruksarealet skal være økologisk innen 2032, samtidig som det det stimuleres til økt omsetning og etterspørsel i markedet,jf. Meld. St. 10 (2024-2025) og Innst. 197 S (2024-2025).

Mål:

- 10 prosent av jordbruksarealet skal være økologisk drevet i 2032.

Arbeidet med utvikling av økologisk jordbruksproduksjon bygger på revidert Nasjonal strategi for økologisk jordbruk 2025-2032 Fra økologisk jord til middagsbord. Strategien inneholder ti tiltak som skal bidra til å nå målet for økologisk jordbruk.

Tiltakene inkluderer informasjonstiltak, tiltak rettet mot markedet og rekruttering av produsenter som driver økologisk. Tiltak 1 viser viktigheten av økologisk produksjon i en miljøsammenheng. Her heter det at man skal «vektlegge overføringsverdien fra økologisk til konvensjonelt jordbruk. Økologisk produksjon har en rolle som spydspiss og læringsarena for utvikling av miljøvennlige driftsmetoder». Videre, legger strategien vekt på styrking av samarbeidet mellom aktørene i verdikjeden. Det er laget en intensjonsavtale der alle partene i nasjonal ressursgruppe har formulert sin egen forpliktelse.

Jordbruket står overfor utfordringer, både med tanke på et klima i endring, nye skadegjørere, færre tillatte bekjempningsmidler og energikrevende innsatsfaktorer. Strategien anerkjenner at økologisk jordbruk kan bidra i tilpasningen til et klima i endring ved å praktisere grunnleggende god agronomi som over tid styrker jordhelse, plantehelse og biodiversitet. Kunnskap om økologisk jordbruk og jordhelse blir derfor trukket fram som et viktig kompetansegrunnlag med overføringsverdi til konvensjonelt jordbruk.

4 Virkemidler

For å ivareta jordbrukets sektoransvar for miljø finnes både juridiske og økonomiske virkemidler. Det pågår kontinuerlig arbeid med å utvikle og ta i bruk kunnskap om miljøvennlig drift. Sektorovergripende regelverk og andre tilskudd med betydning for jordbruket forvaltes av Klima- og miljødepartementet (KLD).

Sentrale miljøkrav for å ivareta biologisk mangfold og kulturmiljø, godt vannmiljø og trygg mat, er videreført gjennom eget regelverk. Disse kravene utgjør et fundament også for Nasjonalt miljøprogram. Utover slikt generelt regelverk stilles det også miljøkrav for å motta tilskudd i jordbruket, som for eksempel å ivareta vegetasjonssoner mot vann, unngå inngrep i kulturlandskapet, dokumentere bruken av plantevernmidler og ha en godkjent gjødslingsplan.

Gjennomgang av miljøvirkemidlene i 2015 pekte på at miljøutfordringene i jordbruket er sammensatt og at virkemidlene ikke fungerer isolert, men i sammenheng ved at de bygger på, utfyller og balanserer hverandre. Gjennom virkemidlene både hver for seg og i sammenheng oppnås en helhetlig miljøinnsats. I 2025 ble det gjennomført en evaluering av Regionale miljøtilskudd i landbruket, som konkluderte med at ordningen fungerer etter hensikten, men at det også er rom for forbedringer. Som anbefalt i evalueringen er programperioden forlenget til 5 år. Evaluering anbefalte også enkelte endringer i innretningen av tiltakene og behov for beskrivelse av roller og klargjøring av administrative rutiner.

4.1 Juridiske virkemidler

Lovverk som omhandler jordbruk og miljøansvaret kan grovt deles i to grupper; sektorovergripende, generelle regler og spesielle regler for landbruket. Til de sektorovergripende reglene hører plan- og bygningsloven, naturmangfoldloven, forurensningsloven og kulturminneloven. Til de spesielle reglene for landbruk hører bl.a. matloven og jordloven. Det er særlig jordloven som hjemler en rekke forskrifter som regulerer jordbruk og miljø. Kvalitetssystem i landbruket (KSL) er utviklet for å hjelpe med praktisk etterlevelse av lovverket.

Jordlova har blant annet som formål at forvaltning av arealressursene skal være miljøforsvarlig og ta hensyn til vern om jordsmonnet som produksjonsfaktor og ta vare på areal og kulturlandskap som grunnlag for liv, helse og trivsel for mennesker, dyr og planter. Jordloven er et viktig virkemiddel for å ivareta landbrukets sektoransvar for miljøet og kulturlandskapet i jordbruket.

Jordloven hjemler en rekke forskrifter som regulerer jordbruk og miljø, herunder gjødselbrukforskriften, forskrift om produksjons- og avløsertilskudd og forskrift om regionale miljøtilskudd i jordbruket, som har mål om å sikre miljøforsvarlig drift av jordbruksareal. Iht. jordloven § 11 kan departementet fastsette forskrifter for å sikre miljøforsvarlig drift. Statsforvalteren har fått delegert slik myndighet til å fastsette regionale krav til bestemte jordarbeidingsrutiner eller tiltak for jord på landbrukseiendommer nær sårbare vannområder, jf. delegering datert 21.12.2020 (nr. 3048) - forskrift om produksjonstilskudd og avløsertilskudd i jordbruket fra LMD.

Forskrift om produksjonstilskudd og avløsertilskudd i jordbruket. Forskriften regulerer at tilskuddet kan avkortes ved manglende plantevernjournal, eller dersom det foretas inngrep som forringer kulturlandskap og/eller dersom foretaket ikke har en vegetasjonssone mot vassdrag på to meter.

Forskrift om nydyrking. Formålet med nydyrkingsforskriften er å sikre at nydyrking skjer på en måte som tar hensyn til natur- og kulturlandskap, herunder hensynet til biologisk mangfold, kulturminner og landskapsbildet, samtidig som det skal legges vekt på å sikre driftsmessig gode løsninger.

Forskrift om plantevernmidler gjelder godkjenning, omsetning og bruk av plantevernmidler, aktive stoffer inkludert mikroorganismer og andre innholdsstoffer i plantevernmidler. Forskriften har blant annet bestemmelser om autorisasjonsbevis, funksjonstest av spredeutstyr, spredning, oppbevaring og integrert plantevern. Forskriften setter forbud mot å spre plantevernmidler i kantsoner mot vann og vassdrag, i kantsoner i og rundt innmark og på åkerholmer. Tillatelse kan gis dersom det er et ledd i skjøtselen av kulturlandskapet. Ved bruk av plantevernmidler skal det foreligge plantevernjournal som omfatter

sprøytejournal, journal om beskyttelse av vannmiljø og journal om integrert plantevern. Foretak som ikke har tilfredsstillende journal, skal få avkorting i produksjonstilskudd og regionalt miljøtilskudd.

Økologiforskriften regulerer hva som skal til for å kunne produsere og omsette produkter som økologiske. Regelverket er en del av EØS-av¬talen, er fastsatt som forordnin¬ger, og har flere unntaksmuligheter og overgangs¬ordninger. Utover fleksibiliteten som er nedfelt i regelverket er det imidlertid ikke rom for nasjonale tilpasninger. Nytt økologiregelverk trådte i kraft i EU fra 1.1.2022. og ble implementert i Norge samme år. En sammenfatning av regelverket finnes i tre veiledere som er utarbeidet av Mattilsynet og Debio i samarbeid, én for landbruk, én for foredling, import og omsetning og en for akvakultur. Mattilsynet er tilsynsmyndighet etter Økologiforskriften, og har delegert myndighet til Debio til å føre tilsyn og fatte enkeltvedtak etter Økologiforskriften.

Forskrift om lagring og bruk av gjødsel mv. (gjødselbrukforskriften) har til formål å forebygge forurensningsmessige, helsemessige og hygieniske ulemper ved lagring og bruk av alle gjødselslag, samt ved lagring organisk gjødsel. Den skal også legge til rette for at disse produktene kan utnyttes som en ressurs og bidra til god avling. Forskriften skal også bidra til en miljøforsvarlig forvaltning av jordsmonnet og ivareta hensynet til biologisk mangfold. Forskriften stiller krav til lagring av organisk gjødsel og fôr, og setter grenser for hvor mye fosfor og, for enkelte områder, nitrogen som kan brukes per arealenhet. Det er også regler for når gjødsel kan spres, og den angir hva som er lovlige spredearealer. Det er også krav til planlegging og dokumentasjon av gjødsling. Det er regler for bruk av avløpsslam og gjødselvarer med tungmetaller, for å sikre trygg bruk.

Forskrift om produksjon, omsetning og import av gjødselvarer av organisk opphav og visse uorganiske gjødselvarer (gjødselvareforskriften) skal sikre god kvalitet på gjødselvarene som brukes og legge til rette for bruk av sirkulære råvarer. Miljøhensyn og hensynet til planters, dyrs og menneskers helse skal også ivaretas. Det stilles derfor krav til virksomhetene som framstiller gjødselvarer, det er produktkrav, krav til råvarene og krav til merking og markedsføring.

Naturmangfoldloven (KLD) har som formål å ta vare på naturmangfold gjennom bærekraftig bruk og vern. Loven gjelder for all natur og omfatter alle tiltak og aktiviteter som berører naturmangfoldet. Naturmangfoldloven (NML) har betydning der natur berøres, både for landbruksforvaltningen og utøverne i næringen. Loven inneholder en rekke bestemmelser om bærekraftig bruk og vern som er viktige i arbeidet med en bærekraftig forvaltning av landbrukets ressursgrunnlag. I §§ 7 - 12 fremgår blant annet prinsipper for offentlig beslutningstaking ved utøving av offentlig myndighet som berører naturmangfoldet. Dette gjelder både ved utforming av forskrifter og enkeltvedtak, herunder beslutninger om tildeling av tilskudd. Prinsippene er knyttet til krav til kunnskapsgrunnlaget (§ 8), føre-var-prinsippet (§ 9), økosystemtilnærming og samlet belastning på naturmangfoldet (§ 10), kostnadsansvar ved miljøforringelse (§ 11) og miljøforsvarlige teknikker og driftsmetoder (§ 12). §§ 8-12 er ikke selvstendige vedtakshjemler, men retningslinjer ved vurdering og vektlegging etter andre lover, for eksempel jordloven. Veileder fra Klima og miljøverndepartementet (januar 2012) gir nærmere anvisning om bruk av disse bestemmelsene. Aktsomhetsplikten i NML § 6 pålegger enhver å opptrå aktsomt og gjøre det som er rimelig for å unngå skade på naturmangfoldet. Dersom en aktivitet utføres i henhold til en tillatelse fra offentlig myndighet, anses aktsomhetsplikten oppfylt.

Kulturminneloven (KLD) sikrer vern av et representativt utvalg av verdifulle kulturminner og kulturmiljøer. I formålet heter det blant annet at kulturminner og kulturmiljøer med deres egenart og variasjon skal vernes både som del av vår kulturarv og identitet og som ledd i en helhetlig miljø- og ressursforvaltning. Det er et mål å ta vare på mangfoldet av kulturminner og kulturmiljø som grunnlag for kunnskap, opplevelse og som bruksressurser. Botaniske, zoologiske og geologiske forekomster med kulturhistorisk verdi er også kulturminner i seg selv, eller kan inngå i et kulturminne eller kulturmiljø.

Kulturminner fra inntil år 1537, bygninger fra før år 1650 og samiske kulturminner fra før år 1917 er automatisk fredet, og er beskyttet mot inngrep og skjemming. Dette inkluderer en sikringssone på minst 5 meter. Kulturminner (oftest bygninger), område rundt fredete kulturminner og kulturmiljøer fra nyere tid (etter 1537) kan vedtaksfredes. For bygninger og anlegg oppført før 1850 har kommunene varslingsplikt til regional kulturmiljøforvaltning når de mottar søknad om rivning eller vesentlig endring. Ved mangel på vedlikehold av fredet byggverk, kan eier/bruker pålegges å gjennomføre tiltak. Ved område- og

kulturmiljøfredninger kan det gjennomføres skjøtsel som anses nødvendig av hensyn til formålet med fredningen.

Regjeringen har i stortingsmeldingen om kulturmiljø, Meld. St. 16 (2019-2020) bestemt at det skal utarbeides en ny kulturmiljølov som skal erstatte dagens kulturminnelov fra 1978. I 2025 ble NOU 2025: 3 Ny kulturmiljølov lansert. Utvalget la fram forslag til ny kulturmiljølov. Det ble gjennomført offentlig høring av utredningen i 2025 og pr. februar 2026 følges dette opp av videre lovarbeid.

Friluftsloven (KLD) har til formål å verne friluftslivets naturgrunnlag og sikre allmennhetens rett til ferdsel, opphold mv. i naturen. Friluftsloven lovfester allemannsretten, definerer innmark og utmark og regulerer forholdet mellom grunneier og allmennheten, inkludert ferdsel.

Vannressursloven (ED) lovfester å opprettholde et «naturlig vegetasjonsbelte som motvirker avrenning og gir levested for planter og dyr» langs vassdrag. Det foreligger en oppdatert veileder fra 2021 for bruk av hjemmelen. Bestemmelsen utfylles av ovennevnte krav etter forskrift om produksjonstilskudd, om å etterlate en vegetasjonssone på 2 meter selv om det ikke er noe naturlig vegetasjonsbelte å opprettholde

Vannforskriften (KLD) gir rammer for fastsettelse av miljømål som skal sikre en mest mulig helhetlig beskyttelse og bærekraftig bruk av vannforekomstene. Forskriften skal sikre at det utarbeides og vedtas regionale forvaltningsplaner med tilhørende tiltaksprogrammer med sikte på å oppfylle miljømålene, og sørge for at det fremskaffes nødvendig kunnskapsgrunnlag for dette arbeidet

Formålet er å beskytte – og om nødvendig forbedre – miljøtilstanden i alle elver, innsjøer, grunnvann og kystnære områder slik at de opprettholder eller oppnår «god økologisk tilstand» eller «godt økologisk potensial» etter gitte kriterier. Forvaltningsplaner og tilhørende tiltaksprogram skal synliggjøre behov for tiltak i de ulike sektorer, herunder jordbruk.

Forurensningsloven (KLD) har til formål å verne det ytre miljø mot forurensning og å redusere eksisterende forurensning, å redusere mengden av avfall og å fremme en bedre behandling av avfall. Loven skal sikre en forsvarlig miljøkvalitet, slik at forurensninger og avfall ikke fører til helseskade, går ut over trivselen eller skader naturens evne til produksjon og selvfornyelse. Som forurensning regnes også noe som kan føre til at tidligere forurensning blir til økt skade eller ulempe, eller som sammen med visse miljøpåvirkninger, er eller kan bli til skade eller ulempe for miljøet. "Vanlig forurensning" fra blant annet "fiske, jordbruk og skogbruk mv..," er tillatt etter forurensningsloven i den utstrekning det ikke er gitt særlige forskrifter om annet.

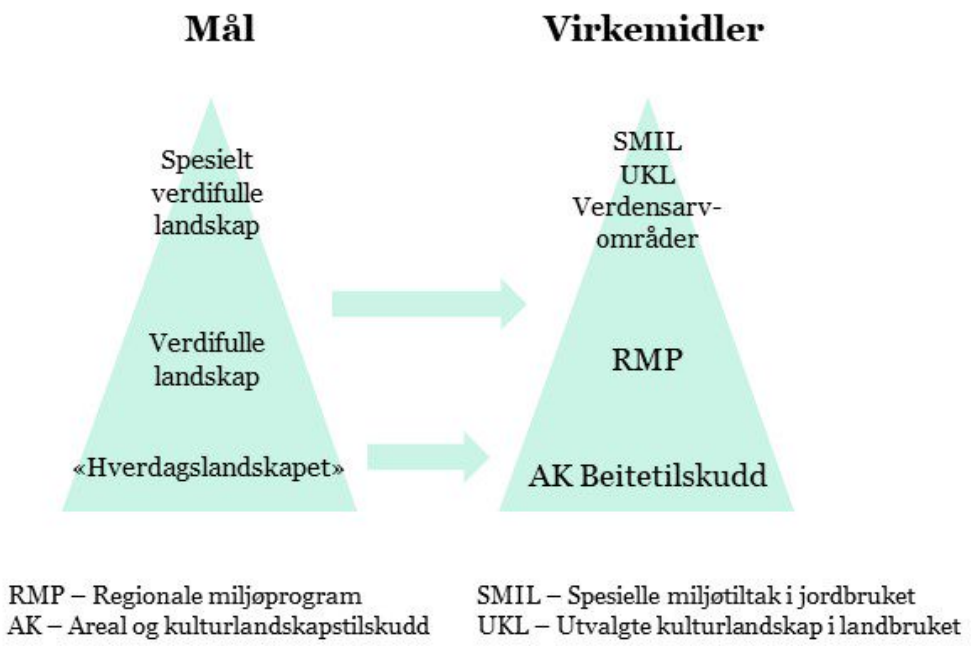
Klimaloven (KLD) Lov om klimamål (klimaloven) trådte i kraft 1. januar 2018. Loven skal fremme gjennomføring av Norges klimamål som ledd i omstilling til et lavutslippssamfunn i Norge i 2050.

Plan- og bygningsloven (KDD) er sentral innen kommunal planlegging og arealforvaltning. Den skal legge til rette for samordning av statlig, fylkeskommunal og kommunal virksomhet og gi grunnlag for vedtak om bruk og vern av ressurser, utbygging samt sikre estetiske hensyn. Loven er i første rekke styrende for fysiske inngrep, og er et viktig verktøy kommunene har for styring av arealbruk og bevaring av naturverdier og kulturhistoriske verdier.

4.2 Økonomiske virkemidler

Vilkår for tilskudd er tilpasset ut fra formål og miljøkvaliteter/miljøhensyn som skal ivaretas. Areal- og kulturlandskapstilskudd har et bredt formålsområde og (generelle) nasjonale kriterier som skal bidra til å skjøtte, vedlikeholde og utvikle kulturlandskapet gjennom aktiv drift, og til å holde jordbruksareal i drift i samsvar med gjeldende landbrukspolitiske mål. Mer målrettede virkemidler brukes der det er behov for særlig innsats for å ivareta miljøhensyn, utover det som er forventet ved ordinær jordbruksdrift, og utforming av virkemidlene må bygge på kunnskap om ulikheter i driftsforhold, miljøutfordringer og prioriteringer. Regionale tilskudd er (i hovedsak) årlige miljøtiltak i driften med årlige tildelinger. Kommunevise tilskudd er i hovedsak engangsstøtte til investeringer og istandsetting.

Figuren under illustrerer hvordan tilpasningen av de ulike ordningene skal bidra til å nå ulike miljømål, eksemplifisert gjennom kulturlandskap.

Figur 3: Eksempel på ordninger for landskapspleie (kulturlandskap) Figuren viser et eksempel på hvordan miljømål og tilknyttede ordninger går fra å være generelle til mer spesielle. SMIL er en kommunal ordning for spesielle miljøtiltak i jordbruket, RMP er regionale miljøtilskudd og AK er nasjonalt areal- og kulturlandskapstilskudd.

4.2.1 Nasjonale tilskuddsordninger

Areal og kulturlandskapstilskudd: Formålet med arealtilskuddet er å bidra til å skjøtte, vedlikeholde og utvikle kulturlandskapet gjennom aktiv drift, og til å holde jordbruksareal i drift i samsvar med gjeldende landbrukspolitiske mål. Tilskuddet forvaltes som en del av produksjonstilskuddet i jordbruket.

Tilskudd for dyr på beite: Det er i dag to landsdekkende ordninger for dyr på beite. Et generelt beitetilskudd til dyr på beite (innmark og/eller utmark) og utmarksbeitetilskudd til dyr på utmarksbeite (Tilskudd til tiltak i beiteområder). Formålet med ordningene er å stimulere til skjøtsel av kulturlandskap og å oppnå god utnyttelse av utmarksbeiteressursene. De nasjonale beitetilskuddene virker bredt og skal ivareta en kombinasjon av formål. Miljøeffektene oppstår ved å gi positive effekter fra beitedyr, samtidig som man sprer ressursutnyttelsen og dermed også eventuelle negative belastninger fra jordbruk. Beitebruk er viktig for å nå en rekke miljømål, særlig for kulturlandskap og biologisk mangfold.

Nasjonale tilretteleggingsmidler: Formålet med tilskudd er å bidra til å styrke verdiskapingen i landbruket gjennom tilretteleggende tiltak som bidrar til fellesskapsløsninger innen næringsutvikling og kompetanseheving av nasjonal nytteverdi i tråd med føringer i de årlige jordbruksoppgjørene og de rammer Stortinget har trukket opp.

Tilskudd til bevaringsverdige husdyrraser: Tilskudd til bevaringsverdige husdyrraser ble opprettet som nasjonal ordning i 2000. I 2016 ble den nasjonale tilskuddsordningen utvidet til også å omfatte sau, geit og hest av bevaringsverdige raser.

Tilskudd til økologisk landbruk: For å stimulere til økologisk produksjon gis det ekstra areal- og husdyrtilskudd til produsenter som har lagt om eller er under omlegging til økologisk drift.

Tilskudd til utviklingstiltak innen økologisk jordbruk: Tilskuddet går til nasjonale prosjekter rettet mot å løse utfordringer i verdikjeden for økologisk produksjon og forbruk. Tilskudd til utviklingstiltak innen økologisk jordbruk kan blant annet gis til: Prosjekter som bidrar til mer stabile leveranser av økologiske produkter som er etterspurt i markedet, tiltak som kan bidra til økt anvendelse av økologiske produkter og/eller økt norskandel i omsetningen av økologiske produkter, Mottakere av prosjektstøtten er primært

FoU-organ, rådgivning og ulike organisasjoner. Prioriteringen av søknader som gis tilsagn om tilskudd vil avhenge av satsingsområder og budsjettramme som vedtas ved årlige jordbruksoppgjør.

Tilskudd for levering av husdyrgjødsel til biogassanlegg: Tilskuddets formål er å redusere utslipp av klimagasser fra husdyrgjødsel, gjennom å støtte jordbruksforetak som leverer husdyrgjødsel til biogassanlegg. Leveransen kan gå til gårdsbaserte biogassanlegg, eller større sambehandlingsanlegg. Når husdyrgjødsel blir brukt i produksjon av biogass reduseres lagringstida av gjødsla, og dermed reduseres utslipp av metan og lystgass fra gjødsellager. Samtidig produseres det klimavennlig biogass som kan komme til erstatning for fossile drivstoff.

Ordninger som forvaltes av Innovasjon Norge (IN) gir økonomisk støtte til investeringer knyttet til faste anlegg og tilhørende produksjonsutstyr for tradisjonelle jord- og husdyrproduksjoner, såkalt Investering og bedriftsutvikling i landbruket (IBU). Verdiskapingsprogrammet er en ordning for fornybar energi og teknologi i landbruket som skal stimulere landbruket til å produsere, bruke og levere fornybar energi. Programmet har tre satsingsområder: fornybar energi i landbruket, introduksjon av nye produksjonsteknologier og produksjon av brenselsflis.

IN prioriterer prosjekter som gir økt matproduksjon der det er markedspotensial, prosjekter som bidrar til økt dyrevelferd (blant annet løsdriftsinvesteringer) og prosjekter med energi- og klimaeffektive løsninger, som for eksempel bruk av bioenergi. I tillegg prioriteres investeringer som følge av EUs økologiregelverk og bygging og oppgradering av gjødsellager. Hva som prioriteres tilpasses til en viss grad fylkene, også ved at de regionale partnerskapene for landbruk kan sette regionale føringer for hvilke prosjekter som skal prioriteres.

Bioøkonomiordningen: skal gi reduserte klimagassutslipp og bidra til utvikling av mer ressurseffektive og sirkulære verdikjeder knyttet til bioressurser fra jord, skog og hav, og det gis støtte til prosjekter som utvikler og tester nye produkter, tjenester og løsninger basert på bioressurser.

Klima- og miljøprogrammet: Klima- og miljøprogrammet er en ordning som gir støtte til prosjekter som retter seg mot jordbrukets klima- og miljøutfordringer. Mottakere av prosjektstøtten er primært FoU-organ, rådgivning og ulike organisasjoner. Prosjektene omfatter temaene klimagassutslipp, klimatilpasning, jord, forurensning, kulturlandskap, naturmangfold og relaterte utfordringer. Økt kunnskap om utfordringer og tiltak, effektive virkemidler for næringsutøverne, god kunnskapsoverføring fra forskning til praktisk jordbruk og oppdatert rådgiving overfor næringsutøverne er sentrale elementer. Programmet søker også gjennom prosjektene å synliggjøre jordbrukets miljøinnsats og produksjon av miljøgoder. Ny kunnskap i prosjektene skal raskt kunne implementeres i praktisk jordbruk.

Handlingsplan for bærekraftig bruk av plantevernmidler: Handlingsplan for bærekraftig bruk av plantevernmidler (2026-2030) fastsetter mål og tiltak for å redusere avhengigheten av plantevernmidler, og for å redusere risikoen for negative virkninger av bruken av plantevernmidler på helse og miljø. Hovedvekten av tiltakene i planen er rettet mot bruk av plantevernmidler i landbruket. Handlingsplanen skal bidra til ny kunnskap og til at kunnskapen tas i bruk både i og utenfor landbruket.

For å følge opp Handlingsplan for bærekraftig bruk av plantevernmidler, gis det prosjektstøtte til praktisk rettet kunnskapsutvikling, utredninger og informasjonstiltak som kan bidra til å nå målene for handlingsplanen. Sentrale tema er utvikling, utprøving og informasjon om integrert plantevern, informasjon og veiledning til næringsutøvere om bærekraftig bruk av plantevernmidler, samt økt kunnskap om plantevernmidler under norske forhold og hvordan plantevernmidler brukes i dag. Mottakere av prosjektstøtten er primært FoU-, rådgivnings- og andre virksomheter.

Tilskudd for genressurstiltak: Ordningen skal styrke arbeidet med å ta vare på, utvikle og sikre bærekraftig bruk av husdyr, plante og skogtregenetiske ressurser i jord- og skogbruket. Midlene brukes dels til driftsstøtte (museer, undervisningsinstitusjoner og raselag som ivaretar genressurser og som får støtte til aktiviteten) og dels til tidsavgrensede utviklingsprosjekter. Undervisnings- og forskningsinstitusjoner er en viktig mottaker av prosjektstøtte, men prosjektstøtte søkes og tildeles for øvrig også til interesseorganisasjoner og andre som på ulike måter arbeider med genressurser for mat og landbruk. I 2019 ble det publisert en nasjonal strategi for genetiske ressurser, som er operasjonalisert gjennom tiltaksplanen for bevaring og bærekraftig bruk av genetiske ressurser for mat og landbruk (2024-2028).

Forskningsmidler over jordbruksavtalen: Midler til forskning, utredning og forprosjekter, som også kan gå til kunnskapsutvikling innenfor miljø- og klimaområdet forvaltes nasjonalt.

Tilskudd til investeringer på melkesetre: Formålet med ordningen er å bidra til langsiktig seterdrift med melkeproduksjon. Det gis tilskudd for å gjennomføre tiltak på seter som bidrar til å sikre melkeproduksjon på setra i minst ti år. Eksempler på tiltak er investeringer i driftsbygninger, produksjonsutstyr, og infrastruktur.

Tilskudd til klimarådgiving: Formålet med ordningen er å stimulere til at bonden kan motta rådgiving som gir økt kunnskap om klimagassutslipp, utslippsreduserende tiltak, opptak og lagring av karbon og klimatilpasning i jordbruksproduksjonen.

4.2.2 Regionale tilskuddsordninger

4.2.2.1 Regionale miljøprogram (RMP)

Hvert fylke har egne miljøprogram (RMP) som skal gi en prioritering av innsatsen mot miljøutfordringene i fylket. Den nasjonale instruksen beskriver hvordan det regionale partnerskapet medvirker i prosessene rundt regionale miljøprogram i hvert embete. Aktørenes roller og rutiner for involvering av bl.a. kulturmiljøforvaltninger er tydeliggjort i nasjonal instruks for programperioden 2028 – 2032.

Tiltakene blir forvaltet av fylkene gjennom Regionale miljøtilskudd (RMT). Programmene skal bidra til gjennomføring av miljøtiltak i jordbruket som er tilpasset regionale ulikheter i driftsforhold og miljøutfordringer. De regionale miljøprogrammene har tiltak med tilhørende tilskudd rettet mot foretak. Tiltakene er knyttet til målene i Nasjonalt miljøprogram og er fordelt på de 9 ulike miljøfaglige områdene, som vist under. Tilskuddet er basert på vilkår som, hvis de oppfylles, utløser tilskudd, og blir tildelt foretak i etterkant av at de har utført et tiltak. For nærmere beskrivelse av tiltakene, vises til «Nasjonal instruks om regionale miljøtilskudd i jordbruket» fastsatt av Landbruksdirektoratet. I jordbruksavtalen 2021 – 2022 ble det fastsatt en nøkkel for fordeling av den fylkesvise rammen til de regionale miljøtilskuddene.

4.2.2.2 Miljøtema i Regionale miljøtilskudd (RMT)

Kulturlandskap: Tiltakene skal bidra til å ivareta det kulturlandskapets særskilte miljøverdier utover det en oppnår gjennom nasjonale ordninger. Drift av bratt areal og drift av beitelag skal bidra til å opprettholde drift, mens beiting og slått av verdifulle jordbrukslandskap skal bidra til å ivareta mer spesielle kulturlandskapsverdier. Åkerholmer og gårdsdammer er særegne landskapselementer i kulturlandskapet som søkes ivaretatt, også av hensyn til biologisk mangfold.

Biologisk mangfold: Tiltakene skal bidra til å ivareta utvalgte og trua naturtyper, samt andre biologisk verdifulle arealer i jordbruket. De skal også tilrettelegge for beiting og hekking av fugl på jordbruksarealer.

Kulturminner og kulturmiljøer: Tiltakene skal bidra til å synliggjøre spor i landskapet etter tidligere tiders jordbruksdrift og bosetting, slik som gravminner og rydningsrøyser, samt til å opprettholde særskilte driftsformer som seterdrift.

Friluftsliv og tilgjengelighet: Tiltakene skal bidra til å ivareta allmenhetens tilgang til jordbrukets kulturlandskap ved å holde stier på jordbruksareal åpne.

Jord og jordhelse: Tiltakene skal bidra til å forbedre jordhelsen gjennom å stimulere til økt biologisk mangfold i jordlivet, øke innholdet av organisk materiale (moldinnhold) og dermed lagring av karbon. Tiltakene er viktige med tanke på klimatilpasning og å senke atmosfærens innhold av klimagasser.

Avrenning til vann: Tiltakene skal bidra til å redusere avrenning av næringsstoffer og partikler til vassdrag og kyst. Tiltakene er viktig for å oppnå målene etter vannforskriften.

Utslipp til luft: Tiltakene skal bidra til å redusere utslipp av ammoniakk og klimagasser gjennom miljøvennlige gjødslingsmetoder. Tiltakene kan også være viktig for å redusere avrenning av næringsstoffer til vann.

Plantevern: Tiltakene skal bidra til å redusere bruk av kjemiske plantevernmidler gjennom alternativ ugrasbekjempelse.

Miljøavtale: Miljøavtale er et tiltak som skal bidra til å gi større miljøgevinst ved at foretak gjennomfører en kombinasjon av tiltak som gir god miljøeffekt.

4.2.2.3 Rullering

De regionale miljøprogrammene skal rulleres hvert femte år. Ny programperiode for regionale miljøprogram skal iverksettes for søknadsomgangen 2028 og gjelde fram til og med 2032. I programmet skal det være en beskrivelse av miljøutfordringer i fylket og på bakgrunn av disse, prioriteringer for hvordan man vil følge opp med tiltak. Programmet skal også gi føringer for prioriteringer i de kommunale retningslinjene/ kommunale tiltaksstrategier for tilskudd til spesielle miljøtiltak i jordbruket (SMIL-midler).

Landbruksdirektoratet utarbeidet i 2018 en nasjonal instruks som grunnlag for fylkesvise forskrifter for regionale miljøtilskudd. Instruksen er et ledd i oppfølging av utredninger som gjelder målretting og forenkling av de landbrukspolitiske virkemidlene. En felles instruks innebærer at det blir gitt bestemmelser for hvilke tiltak det kan søkes tilskudd for, og sentrale vilkår for tiltaket der det etter en miljøfaglig vurdering er nødvendig. Samtidig er det gitt en klar formålsangivelse for tiltakene. Dette gir en harmonisering på tvers av fylker som kan gjøre det enklere å holde oversikt over hva tilskuddene blir gitt til. En felles instruks sikrer like bestemmelser for administrasjon og saksbehandling av ordningene.

Statsforvalteren skal gjennom arbeidet med regionale miljøprogram styrke samhandlingen med kommunene på landbruksområdet. Dette skal de gjøre ved å synliggjøre geografisk fordeling av tiltakene i Regionalt miljøprogram (RMP) og ved å bidra til at regionale miljøttilskudd (RMT) følger opp med tiltak til årlig skjøtsel og vedlikehold der kommunen har innvilget tilskudd til investeringer. Regionale miljøprogram skal gi føringer for hvordan SMIL-midler og regionale midler fra Klima- og miljøprogrammet brukes lokalt. Statsforvalteren skal også stimulere til felles satsinger på tvers av kommunegrensene.

4.2.2.4 Øvrige regionale ordninger

Tilskudd til regionale tilretteleggingstiltak i landbruket (RT): skal bidra og legge til rette for regional næringsutvikling, rekruttering og kompetanseheving med mål om å styrke verdiskapningen i landbruket, herunder utvikling av økologisk jordbruk". Midlene går til utviklings- og kompetansehevende tiltak, samt mobiliseringstiltak. Aktuelle søkere er organisasjoner, institusjoner, kommuner og ulike former for samarbeidsorgan innen landbruk som skal utrede eller legge til rette for næringsutvikling. Fylkeskommunene forvalter midlene.

Områderettede ordninger: Fjellandbruket og Bærekraftig matproduksjon og landbruk i nord.
Jordbruksavtalen 2026 videreførte den områderettede innsatsen både på fjellandbruket og bærekraftig matproduksjon og verdiskaping i nord. Midlene forvaltes av fylkeskommunene.

Klima- og miljøprogram har fylkesvise midler som blir brukt til å finansiere regionale prosjekter og tiltak. Midlene forvaltes av statsforvalteren. Norsk Landbruksrådgivning (NLR), faglag og ulike andre organisasjoner er viktige mottakere av de regionale midlene. Se også omtale av Klima- og miljøprogrammet under nasjonale virkemidler.

4.2.3 Kommunale ordninger

Kommunene har en viktig rolle i miljøarbeidet innenfor jordbruket. De forvalter planlovverk og særlover for jordbruket og er vedtaksmyndighet for mange ulike økonomiske tilskuddsordninger. Kommunen er også vedtaksmyndighet for regionale miljøtilskudd og produksjonstilskudd.

Ansvaret for forvaltningen av tilskudd til organisert beitebruk, Utvalgte kulturlandskap i jordbruket, verdensarvområdene Vegaøyan og Vestnorsk fjordlandskap ble i forbindelse med regionreformen overført fra regionalt nivå til kommunene i 2020.

Tilskudd til tiltak i beiteområder gis for å legge til rette for best mulig utnyttelse av beite i utmark, redusere tap av dyr på utmarksbeite og fremme fellestiltak i beiteområdene. Foretak kan søke om tilskudd til både investeringstiltak og planleggings- og tilretteleggingstiltak i beiteområder.

Tilskudd til spesielle miljøtiltak i jordbruket (SMIL) blir gitt som engangstilskudd til investeringer og vedlikehold. Formålet er å ivareta natur- og kulturminneverdiene i jordbrukets kulturlandskap og redusere forurensning fra jordbruket, utover det som kan forventes gjennom vanlig jordbruksdrift. Ordningen skal gi en målrettet innsats med utgangspunkt i lokale behov, utfordringer og målsettinger. Det er kommunen som skal prioritere de miljøtiltakene som er best egnet i egen kommune. Kommunene skal lage lokale retningslinjer der de beskriver miljøutfordringer og prioriterer tiltak i sin kommune, innenfor de rammene som fremgår av forskriften.

Tilskudd til å ivareta verneverdige bygninger og gammel kulturmark er de største postene innenfor tiltaksgruppen kulturlandskap, mens tilskudd til hydrotekniske anlegg er den viktigste gruppen av tiltak innen tiltaksgruppen forurensning. Tilskudd til restaurering og skjøtsel av kystlynghei, slåttemark og slåttemyr bidrar til ivaretakelse av disse utvalgte naturtypene i kulturlandskapet. Kulturlandskapstiltak gjennomføres ofte i samarbeid og med samfinansiering fra natur- og kulturmiljømyndighetene og Regionale miljøtilskudd.

Tilskudd til Utvalgte kulturlandskap i jordbruket er en tverrfaglig, felles satsing mellom Landbruks- og matdepartementet og Klima- og miljødepartementet. Satsingen skal sikre viktige verdier knyttet til landskap, biologisk mangfold, kulturminner og kulturmiljøer, herunder sikre langsiktig skjøtsel og drift. I denne satsingen har landbruks-, natur- og kulturmiljøforvaltningen gått sammen om å gi bonden og andre drivere i områdene tilskudd for å ta vare på kulturlandskapet.

Tilskudd til tiltak i verdensarvområder: Åtte norske verdensarvområder står i dag på UNESCOS verdensarvliste. Av disse er det tre områder der landbruket spiller en vesentlig rolle for å opprettholde verdensarvverdiene. Dette er Vegaøyan på Helgelandskysten. Vestnorsk fjordlandskap (Geirangerfjorden og Nærøyfjorden) samt Røros bergstad og Circumferensen. Fordi betydelige verdier er knyttet til jordbrukets kulturlandskap, og hvor verdiene knyttet til verdensarvstatusen, i stor grad vil bli svekket hvis det aktive jordbruket avtar eller opphører er det en egen tilskuddsordning for disse tre områdene.

Drenering: Drenering bidrar til å øke produktiviteten av arealene samt redusere miljøbelastningen per produsert enhet, under gitte forhold. Drenering av jord er et godt klimatilpasningstiltak som kan redusere klimagassutslipp i mineralsk jord, spesielt utslipp av lystgass ved god gjødslingspraksis. I tillegg reduserer drenering faren for erosjon fra jordbruksarealer. Mindre jorderosjon betyr redusert tilførsler av næringsstoffer, plantevernmidler og partikler gjennom overflateavrenning til vannforekomster. Dette kan bidra til bedre vannkvalitet og vannmiljø, så lenge grøfteavrenningen begrenses. Det gis tilskudd til systematisk grøfting, profilering, omgraving på myr, usystematisk grøfting og avskjæringsgrøfting.

Skjematisk oversikt over økonomiske virkemidler i Nasjonalt miljøprogram

Nasjonalt nivå	Regionalt nivå	Kommunalt nivå
Areal og kulturlandskapstilskudd	Regionale miljøtilskudd (RMT)	Tilskudd til tiltak i beiteområder
Tilskudd for dyr på beite	Tilskudd til regionale tilretteleggingstiltak i landbruket	Tilskudd til spesielle miljøtiltak i jordbruket (SMIL)
Tilskudd til bevaringsverdige husdyrraser	Fjellandbruket og Bærekraftig matproduksjon og landbruk i nord.	Tilskudd til Utvalgte kulturlandskap i jordbruket
Tilskudd til økologisk landbruk	Klima- og miljøprogrammet (regionale midler)	Tilskudd til tiltak i verdensarvområder
Tilskudd til utviklingstiltak innen økologisk jordbruk		Drenering

Tilskudd til Klimarådgiving
Ordninger som forvaltes av Innovasjon Norge (IN)
Klima- og miljøprogrammet (nasjonale midler)
Handlingsplan for bærekraftig bruk av plantevernmidler
Tilskudd for genressurstiltak
Forskningsmidler over jordbruksavtalen
Tilskudd til investeringer på melkesetre
Tilskudd til nasjonale tilretteleggingsmidler
Bioøkonomiordningen
Tilskudd for levering av husdyrgjødsel til biogassanlegg

Figur 4: Figuren viser de ulike økonomiske virkemidlene med miljøformål i jordbruket og hvordan disse administreres på nasjonalt, regionalt eller kommunalt nivåer. Ordningene «tilskudd for tiltak i beiteområder» og «tilskudd for Utvalgte kulturlandskap i jordbruket og verdensarvområder» er overført til kommunalt nivå.

4.3 Økonomiske miljøvirkemidler forvaltet av Klima- og miljødepartementet (KLD) som er relevante for jordbruket

Under beskrives miljøvirkemidler som ikke er en del av Nasjonalt miljøprogram, men som forvaltes av miljøforvaltningen gjennom eget budsjett og lovverk, med tilsvarende formål. Miljøforvaltningen sine tilskuddsordninger skal dekke mange ulike formål og er rettet mot mange ulike målgrupper. I flere tilfeller er disse etablert for å fange opp målgrupper som ikke dekkes innenfor sektorforvaltningen. Midlene fra miljøforvaltningen og regionale miljøtilskudd kan i flere tilfeller virke sammen, for eksempel ved behov for skjøtsel av utvalgte naturtyper. Tilskuddene har ulike rammer, målgrupper, vilkår og nivå på tilskuddssatser, men selve formålene ved ordningene er i stor grad like.

Det finnes flere virkemidler innenfor landbruks- og miljøforvaltningen som skal ivareta miljøverdier og som krever samarbeid og samordning mellom landbruks- og miljøforvaltningens virkemidler. For mange miljøtiltak på jordbruksareal, og det er ønskelig og nødvendig med medvirkning og finansiering fra andre kilder, for eksempel i form av faglige råd, egeninnsats eller delfinansiering fra andre interessenter eller samarbeidsparter.

Samarbeidet om Utvalgte kulturlandskap i jordbruket (LMD, KLD) er et godt eksempel på koordinering av ulike sektorers økonomiske og juridiske virkemidler og innsats for øvrig. I denne ordningen samarbeider både departementer, direktorater og regional landbruks-, natur- og kulturmiljøforvaltning med kommuner, grunneiere og drivere. Denne satsingen viser hvordan helhetlig tilnærming til arbeidet med kulturlandskap, der flere myndigheter og forvaltningsnivå samarbeider om felles mål, kan være en relevant arbeidsform for andre miljøtema innenfor nasjonalt miljøprogram.

Naturskjøtsel i verdensarvområder (KLD/Miljødirektoratet). Det bevilges midler til Vestnorsk fjordlandskap som forvaltes som et spleiselag og i samme søknads- og saksbehandlersystem som landbrukets verdensarvmidler. I tillegg blir det bevilget midler til Vegaøyan verdensarvområde. En betydelig andel av midlene benyttes til kulturlandskapsskjøtsel. Øvrige verdensarvmidler fra KLD forvaltes av Riksantikvaren Miljødirektoratet og fylkeskommunen (se omtale nedenfor).

Tilskudd til tiltak for å ivareta natur (KLD/Miljødirektoratet) ble etablert i 2025 og erstatter ordningene for trua naturtyper, trua arter, ville pollinerende insekter, verdifulle kulturlandskap og fjerning av fremmede

skadelige organismer. Tilskudd gis blant annet til skjøtsel som ivaretar utvalgte naturtyper, prioriterte arter og andre truede naturtyper og arter. De åtte naturtypene på land som i dag har status som utvalgte naturtyper er kystlynghei, hule eiker, kalk-lindeskog, kalksjøer, slåttemark (inkludert lauveng), slåttemyr, olivinskog og åpen grunnlendt kalkmark. Trua naturtyper er naturtyper som står på norsk rødliste for naturtyper og som er i truethetskategori kritisk trua (CR), sterkt trua (EN) eller sårbar (VU). Tilsvarende gis det tilskudd til tiltak for å ta vare på truete arter og prioriterte arter. Tilskudd for ivaretakelse av ville pollinerende insekter gis blant annet til å sikre eller forbedre leveområdene for disse artsgruppene, gjennom skjøtsel og etablering av leveområder samt å tilpasse driftsformer i jordbruket. Tilskudd til tiltak i kulturlandskapsområder gis til områder som er registrert som verdifulle kulturlandskap i Naturbase. Områdene i Utvalgte kulturlandskap i jordbruket har en egen tilskuddsordning og er ikke inkludert i lista. Tiltak mot fremmede organismer prioriteres blant annet i områder med trua natur, og ved tidlig innsats.

Kulturminnefondet (KLD) Kulturminnefondet er en statlig tilskuddsordning og et lavterskeltilbud for private eiere av verneverdige kulturminner. Også frivillige lag og organisasjoner, enten de eier kulturminnene selv eller forvalter dem på vegne av andre, kan søke. Kulturminnefondet gir økonomisk støtte til bevaring av verneverdige kulturminner som bygninger, boliger, båter, hageanlegg og kulturlandskap, herunder verneverdige bygninger i landbruket.

Tilskudd til fredete kulturminner i privat eie (KLD/Riksantikvaren) Ordningen er særlig rettet mot vedlikehold og istandsetting av fredete kulturminner og kulturmiljø i privat eie, som bygninger, anlegg og kulturmiljøer, herunder også historiske grøntanlegg og landskap. Ordningen er aktuell for kulturminner og kulturmiljøer i landbruket. Halvparten av landets tolv fredete kulturmiljøer inneholder jordbrukslandskap. Riksantikvaren fordeler midlene via fylkeskommunen og Sametinget, som behandler søknadene.

Tilskudd til samiske kulturminner og kulturmiljøer (KLD/Riksantikvaren) Midlene er rettet mot private eiere og skal brukes til å vedlikehold, istandsetting, skjøtsel og formidling av samiske kulturminner og kulturmiljøer. Ordningen forvaltes av Sametinget.

Tilskudd til verdensarv (KLD/Riksantikvaren) skal medvirke til at skjøtsel, vedlikehold og istandsetting av kulturmiljø i de norske verdensarvstedene (med buffersoner) følger beste praksis og benyttes som ressurser i en bærekraftig samfunnsutvikling. Private inngår i målgruppen, sammen med bl.a. kommuner og organisasjoner. Tiltak i jordbrukslandskap inngår i områdene Vegaøyan, Vestnorsk fjordlandskap, Røros Bergstad og Circumferensen, samt i varslet buffersone til Urnes stavkirke. Riksantikvaren fordeler midlene via fylkeskommunen og Sametinget, som behandler søknadene etter forskrift om Tilskudd til verdensarv.

Tilskudd til automatisk fredete og andre arkeologiske kulturminner (KLD/Riksantikvaren) Midlene dekker blant annet utgifter til arkeologiske undersøkelser ved mindre private tiltak. Målgruppen er private tiltakshavere, inkludert gårdbrukere for visse tiltakstyper (undersøkelser ved drenering og nydyrking).

Tilskudd til verdiskapingsarbeid på kulturminneområdet (KLD/Riksantikvaren) Ordningen er rettet mot å bruke kulturmiljø som ressurs, bidra til at kulturmiljøfeltet får en tydelig rolle i lokal og regional utvikling og samtidig forvalter kulturarven langsiktig. Det er mange eksempler på støtte til jordbruksrelaterte satsinger innen ordningen.

Vedlegg 1 Internasjonale avtaler, direktiver og konvensjoner

FNs bærekraftsmål: I 2015 vedtok FNs medlemsland 17 globale felles mål for en bærekraftig utvikling frem mot 2030. Målene representerer et globalt veikart for nasjonale og internasjonale tiltak, de gjelder for alle land og legger grunnlaget for en langsiktig og samstemt innsats. Matsikkerhet og bærekraftig landbruk spiller en viktig rolle blant målene, formulert i mål 2 som et mål om å «Utrydde sult, oppnå matsikkerhet og bedre ernæring, og fremme bærekraftig landbruk.» Flere delmål under mål 2 omhandler miljøutfordringer i landbruket knyttet til jord, vann, klima og biologisk mangfold. Dette gjenspeiler en økt annerkjennelse av koblingen mellom matsikkerhet og naturressursgrunnlaget, og betydningen av å møte miljøutfordringer i landbruket. Norge rapporterer årlig på arbeidet med å nå bærekraftsmålene.

FNs Klimakonvensjon (UNFCCC) (1992) er det sentrale rammeverket for internasjonalt samarbeid om å bekjempe klimaendringer og forberede tilpasninger til klimaendringer. Kyotoprotokollen (1997) fastsetter blant annet bindende og tallfestede utslippsforpliktelser for industriland.

Parisavtalen er en selvstendig rettslig bindende avtale som styrker det globale samarbeidet på klimaområdet og gjennomføringen av Klimakonvensjonen. Partene har satt seg som mål å (1) holde økningen i den globale gjennomsnittstemperaturen godt under to grader sammenlignet med førindustrielt nivå og tilstrebe å begrense temperaturstigningen til 1.5 grader celsius sammenliknet med førindustrielt nivå (2) øke evnen til å tilpasse seg klimaendringene og fremme klimarobusthet og en lavutslippsutvikling, på en måte som ikke setter matproduksjonen i fare (3) gjøre finansieringsstrømmer forenelig med en klimarobust lavutslippsutvikling.

Norge har ratifisert Parisavtalen og arbeider for å innfri forpliktelsene om å redusere nasjonale klimagassutslipp ved en felles gjennomføring med EU i perioden 2021–2030.

FNs klimapanel (IPCC) er en sentral bidragsyter til å systematisere kunnskapen om klima og landbruk. Analysene omfatter både det vitenskapelige grunnlaget, analyser av virkninger, tilpasninger og sårbarhet, samt tiltak og virkemidler for å redusere utslipp.

FNs kommisjon for genetiske ressurser for mat og landbruk (CGRFA) (1983). Kommisjonen er det eneste permanente mellomstatlige organet som spesifikt tar for seg biologisk mangfold for mat og landbruk. Målet er å oppnå internasjonal konsensus om politikk for bevaring og bærekraftig bruk av genetiske ressurser for mat og landbruk.

Gøteborgprotokollen om reduksjon av forsuring, overgjødsling og bakkenært ozon (2005) og *NEC-direktivet* (Takdirektivet) regulerer landenes utslipp av svoveldioksid, nitrogenoksider, ammoniakk og flyktige organiske forbindelser. Gøteborgprotokollen er en protokoll under FN-konvensjonen om langtransportert grenseoverskridende luftforurensning. Det er satt begrensninger for utslipp fra 2010, og i tillegg er nye utslippsforpliktelser for 2020 vedtatt. Takdirektivet er innlemmet i EØS-avtalen og gir i hovedsak samme forpliktelser som Gøteborgprotokollen.

Det internasjonale naturpanelet (IPBES) er et internasjonalt samarbeid som skal styrke samspillet mellom forskning, politikk og forvaltning for å bidra til å hindre tap av biologisk mangfold og forringelse av økosystemtjenester. De lager en rekke tematiske rapporter og faglige analyser som er sentrale innen kunnskapsproduksjon på naturfeltet, blant annet om arealbruksendringer, fremmede arter, jordbruk, pollinatorer og matproduksjon. I 2024 fullførte Naturpanelet de overbyggende rapportene om gjennomgripende samfunnsendringer og underliggende årsaker til tap av naturmangfold, og om behovet for å se på tiltak innen og mellom ulike sektorer for å håndtere utfordringer innen matproduksjon, vannforsyning og helse, og samtidig bekjempe klimaendringer og tap av naturmangfold. Rapportene danner sentrale kunnskapsgrunnlag for forvaltning innen alle sektorer samt kunnskapsmessig overbygning for en mer helhetlig forvaltning på tvers av sektorer.

Den internasjonale traktaten for plantegenetiske ressurser for mat og landbruk, Plantetraktaten (2004). Traktaten sikrer at plantegenetisk materiale fra genbanker over hele verden og genressurser fra planter i vill flora fortsatt er tilgjengelig for planteforedling. Traktaten sikrer også bønders rettigheter til sine egne genressurser og at inntekter, teknologi, kunnskap og andre goder som oppstår ved bruk av genressursene blir rettferdig fordelt.

Konvensjonen om biologisk mangfold, CBD (1993) med Nagoya protokollen (2014) og Cartagena protokollen (2003). Formålet med konvensjonen om biologisk mangfold er tredelt: Å bevare det biologiske mangfoldet, sikre bærekraftig bruk av biologiske ressurser og en rimelig og rettferdig fordeling av fordelene som følger av utnyttelsen av genetiske ressurser. Partslandene er forpliktet til å utarbeide nasjonale strategier og handlingsplaner for iverksetting av konvensjonen nasjonalt. I 2022 ble konvensjonens rammeverk og mål frem til 2030 vedtatt, Kunming-rammeverket, og Norge fikk en ny naturmangfoldmelding basert på disse i 2024.

Nordsjøavtalene (fra 1987) omhandler blant annet reduksjon av næringssaltene fosfor og nitrogen til sårbare områder av Nordsjøen. Norge er i avtalen f.eks. forpliktet til å redusere utslippene av fosfor og nitrogen med 50 prosent i forhold til 1985-nivået langs kyststrekningen Lindesnes–Svenskegrensa. Målet for fosfor er nådd. Relevant for avrenning og biologisk mangfold.

Vanndirektivet (EUs rammedirektiv for vann) har som hovedmål å sikre beskyttelse og bærekraftig bruk av vannmiljøet, både vassdrag, grunnvann og kystvann. Det er innført i norsk rett gjennom vannforskriften som trådte i kraft 1. januar 2007 (se omtale i kapittel 2 «Juridiske virkemidler»).

Nitratdirektivet (EUs direktiv 91/676/EEC) fastsetter bestemmelser om beskyttelse av vann mot nitratforurensing fra landbrukskilder. Direktivet legger vekt på generelt god landbruksprаksis og spesielle handlingsprogrammer i nitratfølsomme områder. Norge har identifisert kystvannet i indre Oslofjord og i Glomma-estuariet som sårbare områder i henhold til nitratdirektivet.

Konvensjonen om bevaring av det marine miljø i Nordøst-Atlanteren (OSPAR) (1992) skal gjennomføre nødvendige tiltak for å beskytte og bevare økosystemene og naturmangfoldet i Nordøst-Atlanteren og skal ved behov arbeide for at marine områder som er vesentlig påvirket, blir tilbakeført til opprinnelig status. I tillegg til generelle bestemmelser, regulerer avtalen henholdsvis forurensning fra landbaserte kilder, dumping og forbrenning til havs, forurensning fra offshore-kilder, overvåking og biologisk mangfold. Avtalen legger også til rette for samarbeid om utvikling av programmer som skal kontrollere menneskelig aktivitet som påvirker naturen i området, med unntak av fiske. Relevant for biologisk mangfold og avrenning.

Rammedirektivet for bærekraftig bruk av pesticider (2009) er et Europaparlaments- og rådsdirektiv som setter mål og gir tiltak for bærekraftig bruk av plantevernmidler. Det inneholder blant annet bestemmelser om etablering av nasjonale handlingsplaner med mål, tiltak og tidsfrister, opplæring og informasjonstiltak, inspeksjon av spredeutstyr, beskyttelse av vannmiljø og drikkevann, bruk i følsomme områder (f.eks. offentlige arealer) og om forholdsregler for håndtering og oppbevaring.

Våtmarkskonvensjonen/Ramsarkonvensjonen (1975) om bevaring og fornuftig bruk av våtmarker gjennom lokale, nasjonale og globale tiltak og internasjonalt samarbeid, for å bidra til bærekraftig utvikling i hele verden. Medlemslandene forplikter seg blant annet til å forvalte internasjonalt viktige våtmarksområder (Ramsarområder) slik at deres økologiske funksjoner opprettholdes og sørge for fornuftig bruk ('wise use') av våtmarker generelt i forvaltning og arealplanlegging, herunder blant annet kartlegge og gjennomføre verneplaner for våtmarker. I tillegget til konvensjonen er det gitt retningslinjer for behandling av hensyn til arkeologiske kulturminner i myr/våtmarker.

Europarådets landskapskonvensjon (Europarådet 2000). Konvensjonen omfatter alle typer landskap, som by- og bygdelandskap, kyst- og fjellandskap, og handler både om verdifulle landskap, ordinære landskap og landskap som trenger reparasjon. Et viktig mål med konvensjonen er å styrke enkeltmenneskets og lokalsamfunnets medvirkning i arbeidet med planlegging, vern og forvaltning av landskap. Konvensjonen vektlegger sammenhengen mellom natur og kultur i landskapet. Målet er ikke å hindre endring, men å påvirke endringene i ønsket retning. Partslandene er forpliktet til å følge opp på en rekke områder, som lovverk, sektorpolitikk, kunnskapsoppbygging, utdanning, bevisstgjøring, medvirkning, internasjonalt samarbeid

UNESCOs *konvensjon for vern av verdens kultur- og naturarv* (1972). Partslandene er forpliktet til å identifisere, verne, bevare, formidle og overføre til fremtidige generasjoner den del av verdensarven som måtte finnes på eget territorium. Med verdensarv menes kultur- og/eller naturarv som er av fremstående universell verdi sett fra et historisk, kunstnerisk, vitenskapelig eller estetisk synspunkt.

UNESCOs *konvensjon om vern av den immaterielle kulturarven* (2003). Konvensjonen skal sikre tradisjonskunnskap og kunnskap om naturen og bruk av naturressurser. Immateriell kulturarv omfatter blant annet praksis, fremstillinger, uttrykk, kunnskap og ferdigheter som samfunn, grupper og enkeltpersoner anerkjenner som en del av sin kulturarv. Det omfatter blant annet kunnskap om kulturhistorie og bruk av naturressurser og tradisjonsbåren kunnskap, om håndverk, driftsmåter, skjøtsel og vedlikehold.

Bonnkonvensjonen om bevaring av trekkende ville dyr (1979). Konvensjonen arbeider blant annet gjennom listing av arter, hvor liste I forplikter partene til strengt vern for truede trekkende arter (i dag 134 arter) og liste II forplikter partene til å utvikle multilaterale avtaler for bevaring og forvaltning av disse artene (i overkant av 400 arter).

Bernkonvensjonen om vern av ville europeiske planter og dyr og deres naturlige leveområder (1986). Avtalen gjelder i første rekke vern av arter og områder som krever samarbeid mellom flere stater, og den legger særlig vekt på vern av truede og sårbare arter og dyrearter som vandrer over større områder.

Konvensjon om vern av Europas faste kulturminner, Granadakonvensjonen (Europarådet 1985). Konvensjonen omfatter bygninger, strukturer og områder av historisk, arkeologisk, kunstnerisk, sosial eller teknisk interesse. Partene forplikter seg blant annet til å etablere registre, overvåking og tilskuddsordninger for vedlikehold, samt å tilpasse gamle bygninger til nye bruksmåter og fremme opplæring i håndverk.

Konvensjon om vern av den arkeologiske kulturarven, Valettakonvensjonen/Maltakonvensjonen (Europarådet 1992). Avtalen fastslår bestemmelser og samarbeid for å beskytte den arkeologiske kulturarven i Europa og forplikter partene til å bevare spor etter mennesker fra alle forhistoriske og historiske epoker. En utfordring i Norge er manglende beskyttelse av etterreformatoriske arkeologiske kulturminner. Relevant for kulturminner og kulturmiljøer.

Rammekonvensjon om kulturminnenes rolle i samfunnet, Farokonvensjonen (Europarådet 2005/2011). Konvensjonen var nyskapende fordi den flytter perspektivet fra objekter til mennesker og samfunn. Et viktig element er at den innfører begrepet «kulturarvfellesskap» og understreker ulikr fellesskap sin rett til å få sine kulturminner beskyttet. Dette kan være etniske eller religiøse grupper, men også andre typer fellesskap som har en felles kulturminnebestand. Relevant for kulturminner og kulturmiljø og kulturlandskap.

ILO-konvensjon nr. 169 om urfolk og stammefolk i selvstendige stater (1989) omfatter urfolks rett til å bevare og videreutvikle sin egen kultur, og myndighetenes plikt til å treffe tiltak for å støtte dette arbeidet. Dette innebærer en anerkjennelse av urfolks ønske om å opprettholde og videreutvikle sin egen identitet, språk og religion, innen rammen av de statene de lever i. Konvensjonen har videre bestemmelser om blant annet landrettigheter, sysselsetting og arbeidsliv.

I tillegg til direkte miljøavtaler og konvensjoner, ligger det ulike rammer for jordbruksproduksjonen som også er relevant for miljøarbeidet.

WTO-avtalen er en folkerettslig bindende avtale der Norge har sagt seg villig til å bli bundet til de rettigheter og forpliktelser som WTOs medlemsland har blitt enige om.

Bruken av internstøtte rapporteres årlig til Landbrukskomiteen i WTO, med kategorisering av de ulike støtteordningene. Av den siste norske notifiseringen til WTO (2013), går det frem at AK-tilskudd, beitetilskudd, støtte til økologisk produksjon, støtte til verdensarvområdene og Utvalgte kulturlandskap i jordbruket, regionale miljøtilskudd og spesielle miljøtiltak i jordbruket (SMIL) er definert til å oppfylle kriteriene for miljøstøtte. Det eksisterer så langt ingen rettspraksis for miljøvirkemidlene som rapporteres som miljøstøtte.

LANDBRUKSDIREKTORATET

POSTADRESSE:
Postboks 56, 7701 Steinkjer

TELEFON:
78 60 60 00

E-POST:
postmottak@landbruksdirektoratet.no

LANDBRUKSDIREKTORATET OSLO

BESØKSADRESSE:
Innspurten 11 D, 0663 Oslo

LANDBRUKSDIREKTORATET ALTA

BESØKSADRESSE:
Løkkeveien 111, 9510 Alta

LANDBRUKSDIREKTORATET STEINKJER

BESØKSADRESSE:
Skolegata 22, C-bygget, 7713 Steinkjer

www.landbruksdirektoratet.no